आवास आणि भूमी अधिकार संगठन
(हाऊसिंग एंड लैंड राईट्स नेटवर्क) नवी दिल्ली आणि

CRH

घर हक्क समिती (CRH) मुंबई

जबरदस्तीने बेदखल केलेल्या स्थितीमध्ये काय करु ?

एक पुस्तिका

मराठी भाषांतर - संजय कांबळे (घर हक्क समिती) मुंबई
मूळ विषयवस्तू (इंग्रजी) : शिवानी चौधरी,
अब्दुल शकील, स्पंदना बत्तुला

प्रकाशक :
आवास आणि भूमी अधिकार संघठन
(हाऊसिंग एंड लैंड राईट्स नेटवर्क)
जी - १८/१, निजामुद्दीन पश्चिम, लोवर ग्राउंड फ्लोर,
नवी दिल्ली - ११००१३
फोन / फैक्स : ९१ - ११ - २४३५ - ८४९२
ई - मेल : info@hic-sarp वेबसाईट : www.hic-sarp.org

आणि

घर हक्क समिती (CRH) मुंबई बांद्रा (पूर्व)
बिस्मिल्हा बिल्डींग 'सी' विंग दुसरा मजला, रुम नंबर - १३
अहमद जकारिया नगर, बेहरामपाडा
मुंबई - ४०० ०५१
ई - मेल : crh.udaan@gmail.com
फोन : ०२२ - २६४७६७७१

मुद्रक :

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	विषय	पान नंबर
१	ओळख	१-४
२	उपयोगी आवासा करिता मानवाधिकाराचे तात्पर्य काय आहे.	५-७
३	जबरदस्तीने बेदखल करणे म्हणजे काय	८-१०
४	जबरदस्तीने बेदखल करताना कोणते मानावाधिकार प्रभावित होत असतात	११-१२
५	जबरदस्तीने बेदखल केलेल्या परिस्थितीमध्ये आंतराष्ट्रीय कायद्याच्या अंतर्गत आपले काय अधिकार आहेत.	१३-१५
६	जबरदस्तीने बेदखल केलेल्या परिस्थितीमध्ये भारतीय कायद्याच्या अंतर्गत आपले काय अधिकार आहेत.	१६-२१
	१. भारतीय संविधान	१७
	२. राष्ट्रीय धोरण	१८
	३. न्यायालयीन निर्णय	१९-२१
७	जबरदस्तीने बेदखल केलेल्या परिस्थितीमध्ये महाराष्ट्रातील कायद्याच्या अंतर्गत आपले काय अधिकार आहेत.	२२-२८
	१. मुंबईचा मास्टर प्लान	२३-२७
	२. मुंबई विकास प्राधिकरण अधिनियम (एम.एम.आर.डी.ए) १९५६	२७
	३. म्हाडा	२८
८	बेदखलीच्या समस्यांमध्ये आंतराष्ट्रीय दिशा - निर्देश व मापदंड काय आहे, ज्याचे अनुपालन आवश्यक आहे.	२९-३४
	१. बेदखलीच्या अगोदर	३१
	२. बेदखलीच्या वेळी	३१
	३. बेदखलीच्या नंतर	३२
	४. मुलांच्या अधिकारांच्या संरक्षणा करिता संयुक्त राष्ट्राचे दिशा - निर्देश	३३
	५. महिलांच्या अधिकारांच्या संरक्षणाकरिता संयुक्त राष्ट्राचे दिशा - निर्देश	३४

९	जबरदस्तीने बेदखल केलेल्या परिस्थितीमध्ये आपल्या करिता कोणते समाधान उपलब्ध आहे.	३५-३७
	१. योग्य व त्वरित मदत	३६
	२. नुकसान भरपाई व पुनर्वसन	३६
	३. पुनर्वसन किंवा पुनर्स्थापना	४७
१०	जबरदस्तीने बेदखल करणाऱ्या परिस्थितीला रोखण्याकरिता / विरोध किंवा न्याय मिळवण्याकरिता उचलली जाऊ शकणारी पाऊले	३८-४४
	१. याचिका / जनहितवाद (पीआईएल) दाखल करने	३९
	२. मानवाधिकारांचे उलंघन व बेदखलकीचे दस्तावेज	३९
	३. बेदखलकी व पुनर्वशनाशी संबंधित सूचनासाठी सूचनेचा अधिकार (आरटीआई) अपील दाखल करण्यासाठी	४०
	४. बेदखलकी असर आकलन	४१
	५. सत्य शोधणे अभियान (फ्याकट फायडिंग)	४२
	६. खाजदार आणि आमदारांवर दबाव टाकणे	४२
	७. संविनय आज्ञा कार्यक्रम आयोजित करणे	४२-४३
	८. पत्र लेखन पोस्ट कार्ड अभियान	४४
११	जबरदस्तीने बेदखलीच्या वेळी मानवाधिकारांचे उलंघन झाले असल्यास आपण कोणास संपर्क करु शकतो.	४५-५२
	१. उपयोगी जबाबदार सरकारी अधिकारी	४७
	२. मुंबई महानगर पालिका वॉर्ड ऑफीस	४८
	३. मानवाधिकार संस्था	४९
	४. राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोग	५०
	५. मेडिया	५१-५२
१२	निष्कर्ष	५३-५४

ओळख

संयुक्त राष्ट्राच्या लोकसंख्येच्या रिपोर्टानुसार २०११ वर्षाच्या मध्या पर्यंत भारताच्या शहरी मलीन वस्त्यांची लोकसंख्या १५.८ करोड अंकापर्यंत गेली आहे. मोठ्या महानगरांमध्ये जास्तीत - जास्त लोकसंख्या मलीन वस्त्यांमध्ये व अस्थाई घरांमध्ये राहत आहेत.

गेल्या दशकामध्ये जगभरात लोकांना जबरदस्तीने बेदखल करण्यात येण्याच्या प्रमाणात मोठी वाढ झाल्याचे दिसत आहे. व त्याचा पुरावा देखील राहिला आहे. ह्याच्यापाठी अनेक कारणे आहेत. यामध्ये ग्रामीण आणि शहरी दोन्ही क्षेत्रांमध्ये मोठी आधारभूत संरचना आणि विकास याची मोठी परियोजना सहभागी आहे. ज्याचा बांध निर्माण, खाणी व बंदरांची निर्मिती शहरांचा नवनिर्माण व विस्तार, नगर सौंदर्यीकरण, खेळ आणि इतर मोठ्या परियोजना अथवा औद्योगिक विकास यांचा सरळ संबंध आहे. ह्या तमाम मोठ्या परियोजना लागू करण्याकरिता शेत जमिनीचे अधिग्रहण केले जात आहे, अचल संपत्तीचे खरेदी-विक्री केली जात आहे. खाजगीकरणास बढावा दिला जात आहे. किंवा पर्यावरणाच्या संरक्षणाच्या योजना एकत्रित केल्या जात आहेत. ज्यामुळे सामान्य लोकांना किंवा वेगवेगळ्या समूहाना त्यांची घरे व पर्यावरणा पासून जबरदस्तीने बेदखल केले जात आहे. समुचित पुनर्स्थापनेच्या अभावामुळे लोकांच्या समोर आवासाचे संकट मोठे आहे. ग्रामीण भागातून शहराकडे येणाऱ्या लोकांची संख्या दिवसें दिवस वाढत आहे. आणि त्याचा परिणाम म्हणून त्यांच्या पारंपारिक अजीविकेला नुकसान पोहचत आहे.

आर्थिक रुपात कमजोर वर्गांना (ई डब्लू एस) किंवा कमी उत्पन्न वाल्या समुहांना (एलआईजी) करिता कमी मेहनत किंवा स्वस्त आवासाच्या योजनांच्या अभावामुळे दहाव्या पंचवार्षिक योजनेच्या शेवटी राष्ट्रीय शहरी आवासाच्या अंतर्गत २.४७ करोड पण अकराव्या पंचवार्षिक योजनेचा कालावधी २००७ - २०१२ मध्ये २.७ करोड आवासाची एकजूट कमी असल्याचे अनुमान आहे. ज्यामध्ये ९९ टक्के आर्थिक उत्पन्न कमी असलेल्या वर्गाकरिता किंवा कमी उत्पन्नवाल्या समूहाशी संबंधित आहे. पंचवार्षिक योजनेचे (२००७-२०१२) साठी एकूण ४.७ करोड ग्रामीण आवासाच्या कमतरतेचा अभ्यास केला आहे. ज्यामध्ये ९० टक्के संख्या दारिद्र्य रेषेखाली (बिपीएल) मध्ये राहणाऱ्या परिवारांची सांगितली होती.

---

१. शहरी आवासावर आकराव्या पंचवार्षिक योजना (कार्यशील समूह) चा रिपोर्ट, आवास व शहरी गरीब उन्मुलन मंत्रालयात, भारत सरकार.

२. ग्रामीण आवासावर आकराव्या पंचवार्षिक योजना (कार्यशील समूह) चा रिपोर्ट, ग्रामीण विकास मंत्रालय, भारत सरकार.

संयुक्त राष्ट्राच्या लोकसंख्येच्या रिपोर्टा नुसार २०११ वर्षा च्या मध्यापर्यंत भारताच्या शहरी मलीन वस्त्यांची लोकसंख्या १५.८४ करोड सांगितली गेली आहे. मोठ्या महानगरांमध्ये जास्तीत - जास्त लोकसंख्या मलीन वस्त्या व अस्थाई घरांमध्ये राहत आहेत.

वरील रिपोर्ट देशामध्ये आवसाच्या कमतरतेच्या नाजूक स्थितीला दर्शवत आहे. देशाची जास्तीत जास्त लोकसंख्या बिकट व अपर्याप्त परिस्थिती मध्ये अपुऱ्या सुविधा असलेली घरे व मलीन वस्त्यांमध्ये मजबूर होऊन राहत आहेत. नागरिक संस्था व सरकार या दोघांच्या निष्कर्षानुसार मुंबई महानगराची लगभग ६० टक्के आणि दिल्ली ची कमीत कमी ५० टक्के लोकसंख्या मलीन व अस्थाई वस्त्यांमध्ये राहत आहे. वरील दोन्ही महानगरांची जी लोकसंख्या आहे ती कमी सुविधा असलेल्या आवासांमध्ये राहत आहे. तरी या आकड्यांना त्यामध्ये सामील करुन घेतले तर ही संख्या अधिक वाढू शकते. ही स्थिती हेच दर्शावत आहे, कि देशाच्या शहरी लोकसंख्येचा मोठा हिस्सा असणाऱ्या जवळ उपयुक्त आवास आणि मुलभूत सुविधांची अत्यंत कमतरता आहे. किंवा ह्या सुविधा पर्यंत ते लोक पोहोचू शकलेच नाहीत. मलीन वस्त्यांची जमीन उपयोगाची अनिश्चितेच्या कारणामुळे आणि दुसऱ्या बाजुने मलीन वस्त्यांची मूक्त विश्व - स्तरीय शहरांच्या संरचनासाठी लगातार विकासाचे नमुने (मॉडेल) तयार केले जात आहेत. या विकासाच्या पद्धतीमुळे प्रत्येक वेळा त्या ४लोकांना, ज्या मलीन वस्त्या व अस्थाई जमीनिवर रहावे लागत आहे. त्याच्या मनामध्ये जबरदस्तीने बेदखल होण्याची आणि आपल्या घरांना तोडून टाकण्याची भिती सतावत आहे.

योग्य भांडवलाची आवासा करिता कमतरता त्याचबरोबर मुलभूत सेवांची कमतरता किंवा जमिनीच्या उपयोगाच्या वेळी हद्दीवर कायदे विषयक सुरक्षांची कमतरता हे भारतात आवासांच्या संबंधित नाजूक मुद्दे आहेत. राष्ट्रीय शहरी आवास व पर्यावास धोरण २००७ मध्ये पण हे स्वीकार केले गेले आहे कि ‘मलीन वस्त्यांमध्ये आवासाच्या संरचनेचा स्तर अत्याधिक दयनीय आहे. जमिन उपयोगाच्या कालावधीची कायदेविषयक असुरक्षा हे एक महत्वपूर्ण कारण आहे.“

---

३. आवास व शहरी गरीब उन्मुलन मंत्रालय (एमएचयुपीए) मलीन वस्तीचे आकडे / जनगणना वर कमेटीचा रिपोर्ट, राष्ट्रीय निर्माण संगठन, २०१०

४. राष्ट्रीय शहरी आवास व पर्यावास धोरण, २००७. पैरा १.१५

शहरी अधिकार

'शहरी अधिकारा' करिता अंदोलन शहरांमध्ये राहणाऱ्या प्रत्येक व्यक्ती आणि विशेषता मागास आणि वंचित वर्गा करिता उत्तम पोहचेल व संधी सुनिश्चित करण्यासाठी सामाजिक समूह आणि नागरी संस्था सारख्या संघटनांचे रचनात्मक प्रयत्न फलस्वरुप पुढे आले, जगभरात झालेली सामाजिक अंदोलने व संघटनांनी शहरी अधिकारांवर एक वैश्विक दस्तावेज विकसित करण्यासाठी सामुहिक रुपांमध्ये कार्य केले. जसे युएनईएससीओ (युनायटेड नेशन्स एज्यूकेशनल, सांइटीफिक एंड कल्चरल ऑरगनाइजेशन) आणि अनेक संस्थांबरोबर ही युएन (संयुक्त राष्ट्रा) चे पण समर्थन प्राप्त झाले दस्तावेजा मध्ये जीवन निर्वाह चा आधारभूत सिध्दांतात, लोकतंत्र, समानता आणि सामाजिक न्यायामध्ये शहरांचे एक समान उपयोगधीकाराला 'शहरी अधिकाराच्या' रुपात परिभाषित केले गेले आहे. हे शहरातील लोक आणि शहरातील असाह्य किंवा वंचित समुहाचा एक सामुहिक अधिकार आहे. जे त्यांना असे कार्य आणि संघटनांची वैधता प्रदान करत आहे. जे त्यांच्या प्रचलित रिती - रिवाजा बरोबर ही स्वतंत्र दृढ आत्मनिर्णया संबंधी अधिकारांचा पूर्ण उपयोग आणि एक यथोचित आवासाच्या स्तरावर स्तर प्राप्तीच्या उद्देशांवर आधारित असेल. अशा प्रकारे 'शहरी अधिकार' शहरातील विशेष सर्व निवासांच्या शहराद्वारे प्रदत्त सर्व फायदे / संधी मध्ये समान भागेदारीचा अधिकार सोबत शहरी योजना व विकास संरचना मध्ये समान रुपानुसार भागेदारीचा अधिकार आहे.

शहरी अधिकारांचे है वैश्विक अंदोलन वेगवेगळ्या शहरांचे शहर प्रमुखा पर्यंत पण पोहचले आहे. कारण कि ते आपल्या - आपल्या शहरांमध्ये मानवाधिकाराला प्रोत्साहन देण्याकरिता ह्या वैश्विक दस्तावेजाला स्वीकार करतील. भारत सरकारने पण शहरी अधिकाराला मान्यता व प्रोत्साहन देण्याचा दिशेने कार्य केले पाहिजे. किंवा आपल्या सिद्धांताला सर्व स्थानिक शहरांच्या विकास परियोजनांमध्ये सहभागी केले पाहिजे.

२

उपयुक्त आवासा करिता मानवाधीकाराचे तात्पर्य काय आहे ?

जगातील अधिकतर लोकसंख्या अलग-अलग आकार-प्रकार च्या घरांमध्ये राहत आहे. जगातील लोकसंख्येच्या कमीत - कमी आर्ध्या लोकसंख्येला उपयोगी आवासा करिता निर्धारित गरजे नुसार मापदंडानुरुप आवासाच्या सुविधांचा लाभ मिळत नाही. आंतरराष्ट्रीय मानवाधिकाराचा कायदा किंवा त्याच्या घोषणे करिता एक भाकीत सुनिश्चित केले गेले आहे की, आवास मात्र एक छत आणि चार भिंतिचा एक भौतिक ढांचा भर सुधा नाही. परंतु ती एक व्यापक कल्पना आहे. ज्यामध्ये अनेक तत्व आणि अन्य वस्तूचा समावेश होत असतो जो एक सुरक्षित आणि पक्या आवासाच्या ठिकाणा करिता गजेचा आहे. त्याच्या व्यतिरिक्त उपयोगी आवास फक्त एक स्वैच्छिक लक्ष्य नसून हा सर्व माणसांचा एक महत्वाचा अधिकार आहे. १९४८ सालच्या घोषणा पत्रा मार्फत हे सूचित केले गेले आहे की, जो उपयोगी आवासाच्या अधिकाराला जीवन जगण्याच्या उपयोगी स्तराकरिता एका विभिन्न घटकाच्या रुपात मान्यता देत आहे.

मानवाधिकार वैश्विक अधिकार घोषणा पत्र (युडीएचाआर) अनुच्छेद २५.१ असे सांगतो कि प्रत्येक व्यक्तीला एक स्थिर जीवन जगण्याचा अधिकार प्राप्त झाला आहे. ज्यामध्ये अन्न, वस्त्र, निवारा, आरोग्याची देखभाल व आवश्यक त्या सर्व सामाजिक सेवांचा समावेश आहे. त्याचबरोबर बेरोजगारी, आजारपण, अपंगत्व, विधवा होणे, वृधावस्था मध्य किंवा आजीविका ची अशी परिस्थिती निर्माण झाल्यावर जी व्यक्तीच्या नियंत्रनाच्या बाहेर गेली असेल, ह्या सर्व परिस्थिती मध्ये सुधा त्यांना सुरक्षिततेचा अधिकार प्राप्त होत असतो.

मानवाधिकारांच्या वैश्विक घोषणा पत्रामध्ये स्थापित तरतुदींच्या आधारावर उपयोगी आवासाच्या अधिकाराला आर्थिक, सामाजिक व सांस्कृतिक अधिकारावर आयोजित आंतराष्ट्रीय संधी (आईसीईएसआर) १९६६ द्वारा अधिक सुस्पष्ट व विस्तारित केले गेले आहे. ह्या उपयोगी आवासाच्या अधिकाराला अनुच्छेद ११.१ वेगळ्या प्रकारे व्यक्त करत आहे.

चालू नियोजनाशी संबंधीत सर्व राजकीय पक्ष प्रत्येक व्यक्तीला जीवन जगण्यासाठी उपयोगी स्तरांचा अधिकार प्रधान करत आहे. स्वत: त्याच्या करीता, किंवा त्याच्या परीवारा करिता ह्या अधिकारामध्ये उपयोगी अन्न, वस्त्र, निवारा किंवा जगण्याच्या परिस्थितीमध्ये सतत सुधारणांचा समावेश आहे.

उपयुक्त आवासावर संयुक्त राष्ट्राच्या (यु.एन.) विशेष प्रतीवेदकाने उपयुक्त आवासासाच्या मानवाधीकाराला परिभाषित करताना लिहिले आहे कि,

"प्रत्येक महिला, पुरुष व तरुण यांना एक सुरुक्षित घर प्राप्त करण्याचा आणि त्याला सुस्थिती मध्ये कायम सांभाळून ठेवण्याचा अधिकार मिळाला आहे. कारण कि ते आपल्या समुदाया मध्ये शांती आणि सन्मानाने जीवन जगू शकतील."

उपयोगी आवासाचा मानवाधिकार सन्मानपूर्वक जीवन जगण्याच्या अनुभूतीशी जोडला गेला आहे. तसेच अन्य सर्व मानावाधिकार जसे अन्नाचा अधिकार, कामाचा अधिकार, आरोग्य, पाणी, जमिनीचा अधिकार तसेच घर व परिवारातील सदस्यांच्या सुरक्षा अधिकाराशी सरळ जोडला आहे.

---

१ उपयोगी आवासावर विशेष प्रतिवेदक चा रिपोर्ट, मिलून कोठारी, ई/सीएन.४/२००६/४१, २१ मार्च २००६

३

पटेल नगरी बांद्रा (पश्चिम)

जबरदस्तीने बेदखल करणे म्हणजे काय ?

आर्थिक, सामाजिक व सांस्कृतिक अधाकारावर संयुक्त राष्ट्र समितीने (सी.ई.एस.सी.आर.) जबरदस्तीने बेदखलीला अशा प्रकारे स्पष्ट केले गेले आहे.

"व्यक्ती, परिवार किंवा समुदायांना त्यांची घरे किंवा जमीन ज्यामध्ये ते ताबेदार आहेत. अशा ठिकाणी त्यांच्या इच्छे विरुद्ध कायदेशीर सुरक्षा व अन्य सुरक्षेचे उचित आवस्थाविना किंवा उचित प्रवदाना शिवाय स्थानी व अस्थायी स्वरुपात हाटवणे."

विकास आधारित बेदखली आणि विस्थापनावर संयुक्त राष्ट्र समितीचे मौलिक सिध्दांत व दिशा-निर्देश (२००७)[२] जबरदस्तीने केलेल्या बेदखलीला अशा प्रकारे स्पष्ट करत आहे.

"अशा कारवाया किंवा चुका ज्यामध्ये व्यक्ती, समुह किंवा समुदायाला त्यांची घरे जमीन किंवा सामान्य संपत्ती, संसाधन ज्यामध्ये ते समाविष्ट होते. किंवा ज्यावर ते अवलंबून होते. जबरदस्ती किंवा अनिच्छुक रित्या विस्थापन जबरदस्तीच्या बेदखलीमध्ये सहभागी आहे. अशा प्रकारच्या कारवाया कोणत्याही व्यक्ती, समूह किंवा समुदायाच्या कार्यक्षमतेला कमी करत आहे. ज्यावेळी इतर विशेष प्रकारच्या आवास आणि वातारनामध्ये कोणत्याही कायद्याच्या तरतुदी आणि संरक्षण बिना राहण्यास मजबूर केले जात आहे."

ह्याच्या व्यतिरिक्त दिल्ली उच्च न्यायालयाने २०१० साली दोन निर्णयामध्ये हे स्वीकार करताना सांगितले कि,

जबरदस्तीने बेदखल केल्यामुळे मानवाधिकाराचे उल्लंघन होत आले आहे आणि सतत चालू देखील आहे.

---

१. सामान्य टिपणी ७ उपयोगी आवासाचा अधिकार (अनुबंध का अनुच्छेद ११.१) जबरदस्तीने बेदखलकी, आर्थिक, सामाजिक किंवा सांस्कृतिस संयुक्त राष्ट्राची समिती, १९९७

२. उपयोग आवासावर संयुक्त राष्ट्रसंघाचे विशेष प्रतिवेदक द्वारा प्रस्तुत रिपोर्ट ए / एच आर सी / ४ / १८ फेब्रुवारी २००७

Http: //www2.ohchr.org/english/issues/housing/docs/guidelines_en.pdf.translations in other languages available at :http://www.ohchr.org/EN/issues/Housing/pages/ForcedEvictions.aspx and www.hic.sarp.org.

“

मलीन वस्त्या किंवा झोपडपट्टी वाशीयांशी संबंधित जबरदस्तीने बेदखल करण्यापूर्वी घेतले गेलेले न्यायालयीन निर्णयाचे अनुभव व उदाहरण दिल्ली व मुंबई शहरामध्ये अनेक आहेत. असाह्य किंवा चिंतीत नागरिकांना जबरदस्तीने त्यांच्या घरामधून बेदखल करुन त्यांना बरबाद केले गेल. आणि त्यावर राज्य सरकारचे लांब हात कायद्याच्या भाषेत अत्याधिक समस्यांची व्याख्या करत आहेत. संविधानिक तरतुदींचा आणि सुविधांचा आसरा घेत आहेत. ज्यामध्ये अवैध कब्जा / प्रभावित व्यक्तींना त्यांच्या जागेवरुन हटवण्याची कारवाई कायद्याने योग्य आहे असे ठरवले जाते. पण शहरांमध्ये इतर निर्मानाना किंवा नियमान विरुध काबीज लोकांना नियमित आणि सुरक्षित केले जात आहे.

”

१. पी. के. कौल विरुद्ध इस्टेट ऑफिसर व अन्य रिट पिटीशन (सी) नं. १५२३९ / २००४ व सी एम नं. ११०११ / २००४ दिल्ली उच्च न्यायालय ३० नोव्हेंबर २०१०

४

पटेल नगरी बांद्रा (पश्चिम)

जबरदस्तीने बेदखल करताना कोणते मानवाधिकार प्रभावित होत असतात ?

जबरदस्तीने बेदखल केल्यामुळे फक्त उपयोगी आवासाच्या मानवाधिकारांचेच उलंघन होते असे नाही. तर बहुतेक अन्य आंतराष्ट्रीय मानवी मानवाधीकारांचे देखील उल्लंघन होत असते.

त्यात पुढील मानवाधिकारांचे उल्लंघन होते.

- व्यक्तीची सुरक्षा व घराच्या सुरक्षेचा मानवाधिकार
- आरोग्याचा मानावाधिकार
- अन्न मिळवण्याचा मानवाधिकार
- पाण्याचा मानवाधिकार
- काम धंदा / अजीविकेचा मानवाधिकार
- शिक्षणाचा मानवाधिकार
- क्रूरता अमानवियता किंवा अपमानाच्या मुक्तीचा मानवाधिकार
- आंदोलन स्वातंत्र्याचा मानवाधिकार
- पूर्व सूचनांचा मानवाधिकार
- आत्म अभिव्यक्ति व सहभागाचा मानवाधिकार
- पुनर्वसानाचा मानवाधिकार

संयुक्त राष्ट्र मानवाधिकार आयोग प्रस्ताव, १९९३ / ७७ मध्ये सुनिश्चित केले गेले आहे. की, जबरदस्तीने बेदखल उपयोगी आवासाचे प्राथमिक दृष्ट्या उल्लंघन आहे.

जबरदस्तीने बेदखल केलेल्या परिस्थितिमध्ये आंतरराष्ट्रीय कायद्याच्या अंतर्गत आपले काय अधिकार आहेत ?

संयुक्त राष्ट्राशी संबंधीत आंतरराष्ट्रीय मानवाधिकारांच्या अनेक पैलू वर भारत सरकारने आपली सहमती दर्शवली आहे. अर्थात हे कायदे भारतात प्रभावी आहे किंवा त्यांना भारतात लागू करण्याकरिता भारत सरकार व दिल्ली सरकार प्रयत्नात आहे.

उपयोगी आवासा करिता मानवधिकाराशी संविंधित विशेष प्रावधान आहे.

१. सामाजिक, आर्थिक व सांस्कृतिक अधिकारावर आंतरराष्ट्रीय संकल्प (१९६६)[१]

अनुच्छेद ११.[१]

२. नागरिक व राजकीय अधिकारावर आंतरराष्ट्रीय संकल्प पत्र (१९६६)[२]

अनुच्छेद २.३ व १७

३. सर्व प्रकारचे नकस्लीय भेदभावावर उन्मूलन वर आंतरराष्ट्रीय संमेलन (१९६५)[३]

अनुच्छेद ५

४. बाल अधिकारा वर संमेलन (१९८९)[४]

अनुच्छेद २७

५. सर्व प्रवाशी मजदूर व त्यांच्या परिवारातील सदस्यांच्या अधिकाराचे संरक्षणावर आंतरराष्ट्रीय संमेलन (१९९०)[५]

अनुच्छेद ४३.१

---

१. आर्थिक, सामाजिक व सांस्कृतिक अधिकारावर आंतरराष्ट्रीय संकल्प, संयुक्त राष्ट्र महासभा १६ डिसेंबर १९६६
वेबसाईट - http://www2.ohchr.org/english/law/cescr.htm

२. नागरिक व राजकीय अधिकारावर आंतरराष्ट्रीय संकल्प, संयुक्त राष्ट्र महासभा १६ डिसेंबर १९६६
वेबसाईट :- http://www2.ohchr.org/english/law/ccpr.htm

३. सर्व प्रकारचे नकस्लीय भेदभावावर उन्मूलन वर आंतरराष्ट्रीय संमेलन, संयुक्त राष्ट्र महासभा, २१ डिसेंबर १९६५
वेबसाईट : http://www2.ohchr.org/english/law/cerd/.htm

४. बाल अधिकारावर संमेलन, संयुक्त राष्ट्र महासभा, २० नोव्हेंबर १९८९
वेबसाईट : http://www2.ohchr.org/english/law/crc/htm

५. सर्व प्रवाशी मजदूर व त्यांच्या परिवारातील सदस्यांच्या अधिकारांच्या संरक्षणावर आंतरराष्ट्रीय संमेलन संयुक्त राष्ट्र महासभा १८, डिसेंबर १९९०
वेबसाईट : http://www2.ohchr.org/english/law/cmw.htm

६. शरणार्थीयांच्या सामाजिक स्थितीशी संबंधित संमेलन (१९५१)[६]
अनुच्छेद २१

७. अपंग लोकांच्या अधिकारवर संमेलन (२००७)[७]
अनुच्छेद २८

आर्थिक, सामाजिक व सांस्कृतिक अधिकारावर आंतराष्ट्रीय संकल्प पत्र १९६६, निर्धारित करत आहे. (अनुच्छेद ११.१)

"हा संकल्प घेणारी सर्व राज्यकीय सत्ता प्रत्येक व्यक्तीला स्वतः त्याच्या करिता आणि त्याच्या परिवाराच्या जीवनाकरिता उपयोगी स्थराची मान्यता प्रधान करत आहे. ज्यामध्ये उपयोगी अन्न, वस्त्र व निवारा किंवा जगण्याच्या परिस्थितीमध्ये कायमच्या सुधारणाचा सहभाग राज्य सत्ता ह्या अधिकारांची अनुभूतीला सुनिश्चित करण्याकरिता किंवा त्याच्या प्रभावाला मुक्त सहमती वर आधारित आंतरराष्ट्रीय मद्दतीमध्ये आवश्यक महत्व देण्याकरिता योग्य पाउले उचलतील."

---

६. शरणार्थीयांच्या जीवन स्तराशी संबंधित संमेलन, संयुक्त राष्ट्र महासभा, २२ एप्रिल, १९५४.
वेबसाईट : http://www2.ohchr.org/english/law/refugees.htm

७. अपंग / असाह्य लोकांच्या अधिकारावर संमेलन, संयुक्त राष्ट्र महासभा, ३ मे, २००८
वेबसाईट : http://www2.ohchr.org/english/law/disabilities- conevntion.htm#

जबरदस्तीने बेदखल केलेल्या परिस्थितीमध्ये भारतीय कायद्यांच्या अंतर्गत आपले काय अधिकार आहेत ?

१. भारतीय संविधान

भारतीय संविधानात स्वातंत्रता, बंधुभाव, समानता आणि न्याय हे सिद्धांत स्थापित आहे. तरीही आवासच्या अधिकाराला मुलभूत अधिकाराच्या रुपात स्पष्ट नाही केले गेले आहे. हे संविधानामध्ये प्रदत्त मुलभूत अधिकार व निर्देशक सिद्धांताच्यामध्ये गुंतले गेले आहे.

भारताच्या संविधानाद्वारे प्रदत्त मौलिक अधिकार जे उपयोगी आवासा करिता मानवाधिकाराचे संरक्षण आणि पूर्ण सुरक्षाशी जोडले आहे. काही प्रमुख अधिकार पुढील प्रमाणे :-

१. **अनुच्छेद १९ (१) (इ)** प्रत्येक नागरिकाला भारताच्या प्रत्येक राज्याच्या क्षेत्रात कोणत्याही भागात निवास करण्याचा व त्या ठिकाणी बसण्याचा अधिकार.

२. **अनुच्छेद १९ (१) (डी)** प्रत्येक भारतीय नागरिकाला संपुर्ण भारतात कोठे ही मुक्त आचरण करण्याचा अधिकार.

३. **अनुच्छेद २१** - कायद्याद्वारे कार्य पद्धतीच्या अनुसार सुरक्षा व व्यक्तीगत स्वातंत्र्याचा अधिकार.

४. **अनुच्छेद (१९) (१) (जी)** प्रत्येक नागरिकाला कोणताही व्यवसाय करण्याचा जीवन जगण्याकरिता कोणतेही कार्य, व्यापार किंवा व्यवसाय करण्याच अधिकार.

५. **अनुच्छेद १४** - भारतीय राज्य क्षेत्रांच्या अंतर्गत प्रत्येक नागरिकाला कायद्याद्वारे समान व्यवहार कायदे विषयक संरक्षणाचा अधिकार.

६. **अनुच्छेद १५ (१)** प्रत्येक नागरिकाला लिंग, धर्म, जाती, वर्ण, किंवा जन्म स्थानाच्या आधारावर कोणत्याही भेदभावाच्या विरुद्ध संरक्षणाचा अधिकार.

७. **अनुच्छेद १६** - प्रत्येक नागरिकाला सार्वजनिक रोजगारांच्या विषयी समान संधीचा अधिकार.

संविधान निर्देशक - सिद्धांताला प्रदत्त करत आहे. ज्याच्या अनुसार आपण धोरण निर्माण करत असतो. ते पुढील प्रकारे

१. **अनुच्छेद (३९) १** पुरुष आणि महिला दोघांकरिता जीवन निर्वाहच्या मुलभूत साधनावर एक समान अधिकार सुरक्षित करण्याकरिता राज्याचे धोरण निर्देशित असावे.

२. **अनुच्छेद ४२** राज्याद्वारे कामाची न्याय संगत व मानवी परिस्थिती सुरक्षित करने व मातृत्वाच्या जोपासना करिता तरतूद केली जावी.

३. **अनुच्छेद ४७** पोषणाचा स्तर व जीवन स्तर उंचाविण्याकरिता किंवा जन स्वास्थाच्या सुधारणे करिता राज्याचे कर्तव्य.

२. राष्ट्रीय धोरण

अनेक राष्ट्रीय धोरणे पण सरकार द्वारे उन्नत घर व आवास निर्माण करने गरजेचे मानत आहे.

क) राष्ट्रीय शहरी आवास व पर्यावास धोरण, २००७

भारताची राष्ट्रीय शहरी आवास व पर्यावास धोरण, २००७ च्या मुख्य भावना अशा प्रकारे आहे.

समाजातील वंचित वर्गाकरिता जसे अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती, मागासवर्गीय, अल्पसंख्यांक व शहरी गरीबांना विशेष महत्व देऊन सर्वांकरिता स्वस्त आवासाची तरतूद आहे.[१] हे धोरण स्वस्त किंमतीवर जमीन, आवास व सेवा सुनिश्चित करण्याचा प्रयत्न करत आहे. हे शहरी सामान्य लोकांना त्यांच्या राहत्या ठिकाणीच व काम करण्याच्या ठिकाणाच्या जवळ पास ही त्या लोकांच्या आवासाची सोय करण्याची प्रथम मागणी लोकांची असते. लोकांचे पुनर्वसन ज्या ठिकाणी होणार आहे. त्या ठिकाणी लोक सहजरित्या पोहचू शकतील. महिलांच्या त्या ठिकाणी कोणत्या समस्या आहेत. त्या सर्व समस्यांचा त्यात सहभाग केला पाहिजे. आवासचे धोरण व कार्य योजनांमध्ये त्यांचा सहभाग करुन घेणे गरजेचे आहे. अशी करण्यात आली आहे हे धोरण मुलभूत सुविधांवर भर देते ज्या ठिकाणी पुनर्वसन केले जाणार त्या ठिकाणी सर्व सुविधा असने गरजेचे आहे. महिला संचालीत घरांमध्ये, एकल महिला, कामकरणाऱ्या महिला, कठीण आवासाच्या परिस्थितीमध्ये राहणाऱ्या स्त्रिया यांच्या विशेष गरजांवर देखील हे धोरण जोर देते आहे.[२]

ख) राष्ट्रीय पुनर्वासन व पुनर्स्थापन धोरण, २००७

हे धोरण जमिनीचा मालक किंवा अन्य जसे भाडोत्री, भूमिहीन, कृषी व गैर कृषी मजदूर, दस्ताकार व अन्य अशा लोकांच्या हिताचे संरक्षण करत आहे.

ज्यांची उपजीविका त्या जमिनीवर निर्भर आहे. जो भूमी विकासावर गतीविधीसाठी सरकारद्वारे नियुक्त केली गेली आहे.[३]

प्रभावित परिवारांना जे लाभ प्रदान केले जातात, त्याच्यामध्ये जमिनीच्या बदल्यात जमीन प्रभावित

१. राष्ट्रीय शहरी आवास व पर्यावास धोरण, २००७ शहरी गरिबांना विशेष महत्व देऊन सर्वांसाठी स्वस्त आवासाचे लक्ष्य निर्धारित, प्रेस सूचना ब्युरो, भारत सरकार, ११ ऑक्टोबर, २००७ उपलब्ध
वेबसाईट : http://pib.nic.in/newsite/erelease.aspx?relid=33884

२. राष्ट्रीय शहरी आवास व पर्यावास धोरण, २००७ आवास व शहरी गरिबी उन्मूलन मंत्रालय, भारत सरकार.
वेबसाईट : http ://mhupa.gov.in/policies/duepa/HousingPolicy2007.pdf

३. पुनर्स्थापना व पुनर्वास धोरण किंवा भूमिहीन अधिग्रहण विषयक विधिक मानक, प्रेस सूचना ब्युरो, भारत सरकार, १२ ऑक्टोबर २००७

परिवारातील कमीत - कमी एका सदस्याला रोजगार चांगले प्रशिक्षण व कौशल्य वृद्धी, प्रभावित परिवारातील योग्य व्यक्तिला शिक्षण घेण्याकरिता छात्रवृती, आवासाच्या सुविधा, ज्यामध्ये प्रभावित भूमिहीन परिवाराला घर देण्याचा सहभाग आहे.[४]

ग) राष्ट्रीय मलीन वस्त्यांचे धोरण दस्तावेज, २००१

भारतात आतापर्यंत कोणतीही आधिकारिक मलीन वस्त्यांकरीता धोरण नाहीत. फक्त एक रुपरेखा अस्तित्वात आहे. ज्यामध्ये पुनार्वासाशी संबंधित काही प्रावधान निहित केले गेले आहेत. राष्ट्रीय मलीन वस्त्यांच्या रुपरेखामध्ये सहभागी काही प्रावधान पुढील प्रकारे आहेत.

- राज्य / शहरी स्थानिक निकायी (युएलबी) ला हाटवून टाकताना कोणताही निर्णय घेण्यापूर्वी त्याचे विकल्प शोधले पाहिजे.
- आजिविका कमी प्रभावित असावी. ह्या करिता पुनर्स्थापनेसाठी नियोजित ठिकाणाचे आंतर कमी असायला पाहिजे.
- ठिकाणा विषयी रहिवाशांना वैकल्पिक ठिकाण आणि जिथे व्यावहारिक असेल, ठिकाण निवडण्याचा अधिकार व वैकल्पिक पुनर्वसन राशी प्रदान करण्याचे प्रावधान असेल.
- सर्व पुनर्वसन ठिकाणासाठी गरजेच्या सुविधा सोप्या असाव्यात किंवा बसासत पूर्व वाहतुकीची तरतूद असायला पाहिजे.
- प्रभावित लोकांची अजीविकेची पूर्णता क्षतीपुर्ती एका नियमित कालावधीच्या आतमध्ये केली गेली पाहिजे.
- कोणत्याही पुनर्वसन प्रक्रियामध्ये योजना बनवण्याकरिता व निर्णय घेताना प्राथमिक दावेदार विशेष महिलांची भूमिका आवश्यक असायला पाहिजे.
- कोणतीही शहरी विकास परियोजना जी समुदायाच्या इच्छेच्या विरुद्ध पुनर्वसनाच्या बाजूने वाढत आहे. त्या परियोजनांना पुनर्वसन व पुनर्स्थापना किंमत भरण्याची तरतूद केली पाहिजे.
- स्थळ परिवर्तन व कठीण प्रसंगी विशेषकर प्रतिकूल पावसाच्या मौसमात काळजीपूर्वक निर्धारित वेळ कमी करायला पाहिजे.

वेबसाईट : http://pib.nic.in/newsite/erelease.aspx?relid=31832

४. राष्ट्रीय पुनर्स्थापना व पुनर्वास धोरण, २००७ ग्रामीण विकास मंत्रालय, भारत सरकार, ३१ ऑक्टोबर २००७

वेबसाईट : http://www.dgde.gov.in/sites/default/files/acquisition/NRRP2007.pdf

धोरण है सुनिश्चित करण्याचा प्रयत्न करत आहे. कोणताही फंड व्यावसायिकांना हाटवून टाकण्याचा किंवा स्थळ परिवर्तन केले जाण्यापूर्वीच पूर्व सूचना दिली गेली पाहिजे. धोरण स्पष्ट सांगते कि,

> गैर निर्धारित ठिकाणी फंड खर्च झालेल्य परिस्थितीमध्ये कमीत - कमी काही तासांच्या आत पूर्व फंड व्यावसायिकांना सूचित केले पाहिजे, कारण कि त्याच्यामुळे (महिला-पुरुष दोघांना) काबीज केलेल्या ठिकानाला खाली करण्यास वेळ मिळू शकेल स्थळ परिवर्तनाच्या स्थितीमध्ये पंजीकृत फंड व्यावसायिकांना समुचित वचन पुर्ती किंवा नवीन फंड स्थळाच्या आवंटन हेतू पंजीकृत केले गेले पाहिजे.

३. न्यायालयीन निर्णय

क) भारताच्या सर्वोच न्यायालयाचे निर्णय

भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयाने काही आपल्या निर्णयामध्ये व्यवस्था प्रदान केली आहे की, उपयोगी आवासाचा अधिकार मुख्य मानवाधिकार आहे. जो संविधानाच्या अनुच्छेद - २१ द्वारे निर्धारित जगण्याचा अधिकाराशी संरक्षित आहे. (कोणतीही व्यक्ती कायद्याद्वारे स्थापित कार्य व्यवहाराच्या अनुसार अन्यथा आपले जीवन किंवा खाजगी स्वतंत्रता पासून वंचित राहणार नाही.) असे भरपूर महत्वपुर्ण न्यायालयीन निर्णय आले आहेत. ज्यामध्ये निवासाचा अधिकार व जगण्याचा अधिकारामध्ये स्पष्ट संबंध मानाला गेला आहे. जसे कि अनुच्छेद - २१ मध्ये स्पष्ट केले गेले आहे.

---

५. शहरी फंड व्यावसायिकांवर राष्ट्रीय धोरण, २००९, पैरा ५.१
वेबसाईट : http://mhupa.gov.in/policies/StreetPolicy09.pdf

६. उत्तर प्रदेश आवास व विकास परिषद विरुद्ध फ्रेंड्स कोऑपरेटीव हौसिंग सोसायटी ली. चमेली सिंह व अन्य विरुद्ध उत्तर प्रदेश सरकार [(१९६६)२ एससीसी ५४९ १३२] फ्रांसिस कोराली विरुद्ध युनियन टेरीटरी दिल्ली (एआईआर १९८१ एससी ७४६, ७५३) शांती स्टार बिल्डर विरुद्ध नारायण खिमा लाल टोटमी [(१९९०)१ एससीसी ५२०] ओल्गा तेलीज विरुद्ध बॉम्बे नगर निगम [(१९८५) ३ एससीसी ५४५] मधु किश्वर विरुद्ध बिहार सरकार [(१९९६) ५ एससीसी १२५] भारताची ग्रामोफोन कंपनी विरुद्ध बी बी पांडे [(१९८४ (२) एससीसी ५३४)] पियुसीएल विरुद्ध भारतीय संघ [(१९९७ (३) एससीसी ७३३)] सी ईआरसी विरुद्ध भारतीय संघ [(१९९५ (३) एससीसी ४२)]

चमेली सिंह व इतर विरुद्ध उत्तर प्रदेश राज्य (१९६६) च्या एका वादात न्यायालयाने जगण्याचा अधिकारावर स्पष्ट मत व्यक्त केले आहे.

"कोणत्याही सभ्य समाजात पूर्णपणे प्रदत्त जगण्याचा अधिककाराच्या अंतर्गत जेवण, पाणी, सुखद पर्यावरण, शिक्षण, आरोग्य, सुरक्षा आणि निवासाच्या अधिकाराचा समावेश आहे. हे सर्व कोणत्याही सभ्य समाजात मान्य मुलभूत अधिकार आहेत. सर्व प्रकारचे नागरिक, राजकीय, सामाजिक व सांस्कृतिक अधिकार मानवाधिकारांच्या सार्वभौम घोषणा पत्रामध्ये व संम्मेलनामध्ये प्रस्थापित आहे. अन्यथा भारतीय संविधानाच्या अंतर्गत ह्या सर्व मुलभूत अधिकार बिना 'जगण्याचा अधिकारावर' अंमल नाही होऊ शकत." ,

'आश्रय व उपयोगी निवासाच्या' अधिकारांना पण न्यायालयाचा निर्णय स्पष्ट रुपात परिभाषित करत असतो. तो पुढील प्रकारे

मानसाकरिता आश्रय त्याच्या अंतर्गत किंवा विलीन स्वतःच्या जीवनाच्या आपारीत संपत्तीचे संरक्षण मात्र मिळत नाही. हे एक घर असते. जिथे त्याच्या जवळ शाररीक, बौद्धिक व आध्यात्मिक रुपात पुढे होण्यास सोपा मार्ग मिळतो. अशा प्रकारे आश्रय च्या अधिकारामध्ये राहण्याचे पर्याप्त स्थान, सुरक्षित व सुंदर बनावट, स्वच्छ व सुखद परिवेश, समुचित प्रकाश, शुद्ध हवा आणि पाणी, वीज, सफाई किंवा अन्य नागरी सुविधा जसे रस्ते इत्यादीं सहभाग आहे. कारण कि त्यांना आपल्या दैनिक व्यवहारामध्ये सहज पोहच सुनिश्चित होऊ शकते. अशा प्रकारे निवासाच्या अधिकाराशी अभिप्राय कोणालाही डोक्यावर मात्र एक छत मिळेपर्यंत सीमित नसून सर्व प्रकारची बुनियादी संरचना सारखी आहे. जो माणसासारखे जगण्याचा व विकास करण्याकरिता समर्थ बनवायला जरुरी होईल.

बी. दिल्ली उच्च न्यायालयाचे निर्णय[८]

सुदाम सिंह व अन्य विरुद्ध दिल्ली सरकार व इतर (२०१०)[९] च्या एका वादामध्ये दिल्ली उच्च न्यायालय स्पष्ट रुपात निर्धारित करत आहे. कि बेदखल समुदायाचा पुनर्वास.

७. चमेली सिंह व इतर विरुद्ध उत्तर प्रदेश सरकार [(१९९६) २ एससीसी ५४९]

८. हौसिंग आणि लेन्ड राईट्स नेटवर्क (एचएलआरएन) द्वारे प्रकाशित दिल्ली उच्च न्यायालयाचे निर्णयाची कॉमेंट्री. फेब्रुवारी २०१३

९. सुदाम सिंह व अन्य विरुद्ध दिल्ली सरकार व इतर, रिट याचिका (सी.नं. ८९०४ /२००९, ७७३५ / २००७ / ७३१७ / २००९ व ९२४६ / २००९ दिल्ली उच्च न्यायालय, ११ फेब्रुवारी २०१०

मानवाधिकाराचे संरक्षण करने राज्याचे कर्तव्य आहे.

२३. याचिकाकर्त्यांना पुनर्स्थापनामध्ये फायद्यापासून वंचित त्यांना संविधानाच्या अनुच्छेद - २१ च्या अंतर्गत प्राप्त निवासाच्या अधिकाराचे उल्लंघन होत आहे, ह्या परिस्थितीमध्ये त्यांच्या झोपड्याचे पुनर्स्थापन सुनिश्चित केल्याशिवाय त्यांना त्यांच्या जागेवरुन हटवून टाकल्यामुळे त्यांच्या प्रमुख अधिकाराचे मोठे उल्लंघन होण्यास वाढ होईल.

४४. (.....) ज्यावेळी कोणत्याही जमिनीवर बसलेल्या वस्तीधारकांना त्यांना त्या ठीकानावरुन हटवून टाकले जाण्याच्या धमकीचा सामना करावा लागतो. तर अशा परिस्थितीमध्ये निष्पक्षता बरोबर त्यावर विचार करण्याची गरज आहे, भले त्यांच्या झोपड्यांच्या समूहाला कायद्याने सार्वजनिक परियोजनासाठी हटवून टाकण्याची गरजच का नाही. कारण कि अशा स्थितीमध्ये याचे परिणाम खूप विनाशकारी होऊ शकतात. खासकरुन ज्यावेळी पूर्वीपासून बसेलेल्या लोकांना बेदखल केले जाते. त्या स्थितीमध्ये खासकरुन जी अनदेखी केली जाते, ती ही आहे कि, एका परिवाराला शक्तीपुर्वक बेदखलग केले गेल्यावर त्या परिवाराचा प्रत्येक सदस्य कमी भावात आपल्य अधिकारांना हारवून बसत असतो. म्हणजेच आजीविकेचा आधिकार, निवास, शिक्षण, आरोग्याचा अधिकार, नागरिक किंवा सार्वजनिक परिवहन सुविधांचा अधिकार आणि एकूण सन्मानपूर्वक जगण्याचा अधिकार.

५७. हे न्यायालय संज्ञान घेऊ शकते कि. मास्टर प्लान (एमपीडी) च्या संदर्भात झोपड्यांमध्ये राहणाऱ्या लोकांच्या बरोबर दुय्यम दर्जाच्या नागरिकांच्या सारखे व्यवहार नाही करत. ते अन्य नागरिकांच्या प्रति जगण्यासाठी आवश्यक मुलभूत गरजांच्या पोहचण्यापर्यंत लोकांची शक्ती नसते. अगर झोपडपट्टी वासियांना जबरदस्तीने बेदखल केले असेल, किंवा इतर जागेवर लोकांना हलवले असेल, तर हे सुनिश्चित करने राज्याची संविधानिक व कायदेविषयक बाध्यता आहे कि, प्रभावित झोपडपट्टी निवासी चांगल्या परिस्थित नाहीत. पुनर्स्थापन उत्तम होण्याबरोबर झोपडपट्टी वासियांचे अधिकार (जगण्याचा अधिकार, आजीविका व सन्मानाचा अधिकार) बरोबर समजदार पूर्ण आसावे.

पी के कौल विरुद्ध इस्टेट अधिकारी व इतर (२०१०) १० मध्ये दिल्ली उच्च न्यायालयाने निर्धारित केले आहे.

४०. (.....) प्रत्येक नागरिकाला देशाच्या कोणत्याही भागात निवास करण्याचा व बसण्याचा अधिकार भारताच्या संविधानाच्या अनुच्छेद १९ (१)

(इ) च्या अंतर्गत मुख्य अधिकाराच्या रुपात समाविष्ट आहे. निवासाचा अधिकार ह्या अधिकाराशी अभिप्रेत आहे. किंवा भारताच्या संविधानामध्ये नमूद अनुच्छेद २१ च्या अंतर्गत 'जगण्याच्या अधिकाराची' सार्थकतेसाठी विभिन्न अंगासारखे मान्य आहे.

---

१०. पी. के. कौल विरुद्ध इस्टेट ऑफिसर व इतर रिट पिटीशन (सी) नं. १५२३९ / २००४ व सीएम नं. ११०११ / २००४ दिल्ली उच्च न्यायालय, ३० नोव्हेंबर २०१०

जबरदस्तीने बेदखल केलेल्या परिस्थितीमध्ये महाराष्ट्रातील कायद्याच्या अंतर्गत आपले काय अधिकार आहेत.

महाराष्ट्र राज्यामध्ये अनेक कायदे आहेत जे बेदखल, घरांना पाडून टाकण्याचा व जमीन अधिग्रहण करण्याच्या स्थितीमध्ये नागरिक अधिकारापासून संबंधित खटल्याचा समावेश असतो. ते पुढील प्रकारे.

झोपडपट्टी पुनर्वसन योजना – महाराष्ट्रात गृहनिर्माण मंडळाची स्थापना करताना या मंडळातर्फे झोपडपट्टी वासियांना अल्प किंमतीची घरे बांधली जातील असे महाराष्ट्र शासनाने जाहिर केले होते. १९९० साली महाराष्ट्र शासनाने झोपडपट्टी वासियांना पुनर्वनस योजना जाहिर केली त्याला एस.आर.डी. असे नाव देण्यात आहे. या जोयनेनुसार कुणाही विकासकाने पुनर्वसनाची योजना सरकारला सादर करावी आणि त्याकरिता अटी अशा आहेत की, प्रत्येक पात्र झोपडीधारकाने विकासकाला रु. १५,०००/- द्यावेत विकासकाने जमीन मालकाशी व्यवहार करुन त्याला विनाहरकत दाखला सादर करावा. प्रत्येक पात्र झोपडी धारकाला १८० चौरस फुटाचे (कार्पेट) घर त्याने दिलेल्या रु. १५,०००/-मध्ये बांधून द्यावे आणि या मोबदल्यात त्याला शासनाकडून अडीच चटई क्षेत्र निर्देशांक (म्हणजे मूळ जमीन क्षेत्रपळाच्या अडीच पट) देण्यात येईल आणि या वाढीव क्षेत्रफळावर आधिक खोल्या बांधून त्याने आपला खर्च आणि नपा कमवावा. अशी ही योजना होती. त्या फारसा प्रतिसाद मुंबई शहरात मिळाला मात्र नाही. म्हणून त्यानंतर १९९५ साली शिवसेना आणि भाजपाची सत्ता महाराष्ट्रात आल्यावर त्यांनी हिच गोष्ट एस.आर.ए. ह्या नावाने लागू केली फरक फक्त एवढाच केला कि पात्र झोपडपट्टी धारकाने भरावयाचे रु. १५,०००/- भरावे लागणार नाही. शिवाय १८० चौरस फुटा ऐवजी २२५ चौरस फुटांचे मोफत घर देण्यात यावे, शिवाय विकासकाने प्रत्येक झोपडी धारकाच्या नावावर रु.२०,०००/- अनामत रक्कम एस.आर.ए. कडे पुढील सहकारी संस्थेच्या देखभाल खर्चासाठी ठेवावेत. त्याबद्दल मिळणाऱ्या अडिच चटई क्षेत्र निर्देशकाची टोपी काढून टाकण्यात आली. आणि जेवढ्या क्षेत्रफळावर तो झोपडी धारकांना मोफत घर बांधून देईल. तेवढेच क्षेत्रफळ त्याला बाहेरील लोकांना विकण्यासाठी उपलब्ध करुन देण्यात आले हाच काय तो फरक या योजने अंतर्गत गेल्या १० वर्षात फक्त २५,०००/- घरे बांधण्यात आल्याचे सरकारचे आकडे सांगतात.

१. मुंबईचा मास्टर प्लान २०१४–२०३४

महाराष्ट्र प्रादेशिक नगररचना कायद्यानुसार महानगरपालिकेसाठी विकास आराखडा तयार करणे आणि त्याची अमंलबजावणी करणे बंधन कारक झाले आहे. त्यानुसार मुंबई महानगरपालिकेने सन २०१४ ते २०३४ च्या प्रास्ताविक विकास आराखड्याच्या (डेव्हलपमेंट प्लान) भू-वापराच्या सर्वे पूर्ण करुन नियोजनाचे काम सुरु आहे कायद्यानुसार अमंलबजावणी करण्यासाठी बाहेर च्या लोकांची मदत घेतली जात असून स्थानिक लोकांना डावळले जात आहे.

मुंबईचा आराखडा हा केवळ कागदोपत्री रंगवलेला किंवा तांत्रिक तपशील असलेला दस्तावेज न बनविता नागरिकांच्या दैनंदि जीवनाशी निगडीत असलेले नियोजन असले पाहिजे. ज्याच्या आधारे लोकांचे राहणीमान सुधारेल आणि त्यांना पुरेशा नागरी सुविधा देऊन आनंदात राहता येईल.

लोकशाही समाज व्यवस्थेत समाजातील सर्व घटकांना विकासाच्या समान संधी उपलब्ध करुन देणे गरजेचे असते याच भूमिकेतून युवा वर्ग देखील लोकसंख्येचा महत्वाचा घटक आहे.

१३ ते ३५ वयोगटातील युवांची ४०.६ टक्के एवढी लोकसंख्या आपल्या देशाचे मोठे मानवी संसाधन आहे. तसेच सामाजिक आणि आर्थिक विकासाचे वाहक सुद्धा आहे म्हणून युवांना ह्या प्रक्रियेमध्ये सहभागी करुन घेणे गरजेचे आहे.

त्यामुळे युवांवर्गा सोबत काम करणाऱ्या विविध समाजिक संस्था आणि बैठका घेऊन चर्चा करण्यात आल्या. मुंबईचा २० वर्षाचा विकास आराखडा तयार करताना युवांच्या सर्वांगीन दूरदर्शी व ध्येयवादी विकासासाठी शिक्षण, रोजगार, निवारा, आरोग्य आणि पायाभूत सोई-सुविधांच्या अंगाने विचार केल्याशिवाय त्यांचा विकास होणार नाही. म्हणूनच त्या दृष्टीने खालील बाबींचा विचार विकास आराखड्यात विचार करण्यात यावा अशा बाबी.

- शिक्षण :- शिक्षणातून युवाना वैचारिक सामर्थ्य, कार्यकृती, भविष्याची प्रेरणादायी दिशा मिळते. म्हणून शिक्षण पुरविणे हे शासनाचे घटनात्मक दायित्व असून आर्थिक, सामाजिक परिवर्तनाच्या दृष्टीने तसेच भविष्यात उज्वल पिढी घडविण्यासाठी शिक्षण हा महत्वाचा घटक आहे. त्यामुळे मुंबई विकास आराखड्यात शिक्षणाच्या दृष्टीने खालील सेवा - सुविधा आरक्षित करुन ठेवणे आवश्यक आहे.

- शाळा / कॉलेज यांची उपलब्धता व सोई - सुविधा १८ वर्षापर्यंत युवांना सक्तिचे गुणवत्तापुर्ण शिक्षण मिळवून देण्यासाठी शाळा, कॉलेज निर्माण करने व सेवा - सुविधा देणे. समाजातील वंचित, उपेक्षीत वर्गातील घटकांना विनामुल्य शिक्षण, शिष्यवृत्ती, वसतीगृहे निर्माण करुन देणे.

- वाचनालय / स्टडी सेंटर सुरु करणे.

- प्राथमिक केंद्र / ट्रेनिंग सेंटर - व्यवसाय प्रशिक्षण देण्यासाठी व्यवस्था करण्यात याव्या. कठीण परिस्थितीतून जाताना त्याचा सामना कसा करावा, त्यावर मात कशी करता येईल त्याचे ट्रेनिंग प्रशिक्षण केंद्रात देण्यात यावे.

- रोजगार - रोजगाराची आज मोठी समस्या आहे. ग्रामीण भागातून युवा शहरांकडे नोकरीसाठी येतात. रोजगाराचा हक्क नाकारल्याने मानसिक ताण व न्यूनगंड निर्माण झाल्याने त्यांचे खच्चीकरण होते म्हणून खालील उपाय करावेत.

- एमप्लायमेंट एक्सचेंज जिल्हा पातळीवर असलेले एमप्लायमेंट एक्सचेंजचे विकेंद्रीकरणावरुन वार्ड स्तरावर सुरु करण्यात यावे.
- एक खिडकी योजना - स्वताचा व्यवसाय सुरु करुन स्वताच मालक होणे यासाठी एक खिडकी योजनेद्वारे रोजगार किंवा स्वयं रोजगाराच्या संधी निर्माण करुन देणे
- माहिती केंद्र - चर्चगेट येथे असलेल्या माहिती केंद्रावर युवांची तुफान गर्दी असते, हे लक्षात घेऊन माहिती केंद्राची सर्व वार्ड स्तररावर निर्माण करने करजेचे आहे.
- निवास - शिक्षण आणि नोकरीच्या निमित्ताने स्थलांतर मोठ्या प्रमाणात होते. त्यामुळे लोकसंख्येत वाढ होते त्यामुळे निवासाचा प्रश्न सर्वांना भेडसावत आहे.
- भाडेतत्वावर घरे निर्माण करावीत. युवा वसतिगृहे (युथ होस्टेल्स) युवांना नोकरी, व्यवसाय, शिक्षण, मुलाखती मार्गदर्शन व प्रशिक्षणासाठी वेळोवेळी शहरांमध्ये ये-जा करावी लागते म्हणून निवासासाठी प्रत्येक वार्ड मध्ये अशी घरे व वसतिगृह निर्माण करावीत. त्याचबरोबर युवा शेल्टर होम्स देखील असावीत, रस्त्यावर राहणारे युवक आणि युवतींना अचआयव्ही पॉसिटीव्ह आणि तृतीय पंथीसाठी चिल्ड्रन होम च्या धर्तीवर स्वतंत्रपणे युवा शेल्टर होम उभारण्यात आली पाहिजेत.

आरोग्य - आरोग्यावर मात करण्यास खालील उपाय करणे गरजेचे आहे.

- सामुपदेशन केंद्र (कौन्सिल सेंटर) देशाच्या युवा शक्तीच्या उर्जेची बीजे किशोरावस्थेतील मुले-मुली यांच्या समस्या सोडविण्यासाठी प्राधान्य देणे. व्यसन अमंली पदार्थाच्या आहारी जाण्यामागे नैराश्य कारण असते. अशावेळी धुम्रपान व मादक पदार्थाच्या सेवनास आळा घालण्यास सामूउपदेशान केंद्र (कौन्सिल सेंटर) ची गरज असते.

पायाभूत सुविधा -

- खेळाचे मैदान - मनोरंजन आणि खेळ हे युवांच्या सर्वांगीण विकासातील महत्वाचे घटक आहेत. खेळामुळे शारिरिक क्षमतेत वृद्धी, सकारात्मक संकल्पनांचा विकास आणि सहिष्णूता, सांघिक भावना व आरोग्य संवर्धन विकसित होते. यासाठी क्रीडा आणि मनोरंजन विकासासाठी भूखंड आरक्षित ठेवणे.

- स्पोर्ट्‌स क्लब - विकास आराखड्यात मैदानासाठी व उद्यानांसाठी राखीव ठेवलेले भूखंड पुर्णपणे विकसित करुन युवा खेळाडूंसाठी उपलब्ध करुन द्यावीत. महिलांसाठी पूर्णता / अंशतः वेळ राखून ठेऊन विशेष प्राधान्य द्यावे. शारीरिक व्यायाम, योगा, ध्यान यांचा प्रचार व प्रसार करण्यासाठी स्पोर्ट्‌स क्लब महत्वाची भूमिका बजावत असतात.
- समाज केंद्र - स्थानिक परंपरा, सांस्कृतिक आदान - प्रदान करण्यासाठी समाज केंद्र आवश्यक आहेत.
- सार्वजनिक स्वच्छता गृह - प्रत्येक वस्तीमध्ये २० माणसांमागे किमान एक शौचालय या प्रमाणे सार्वजनिक मुबलक स्वच्छता गृह असावेत. पुरुषांसह महिलांसाठी मोफत मुताऱ्यांची सोय करण्यात यावी.
- नैसर्गिक आपत्ती, स्थलांतर, अचानक उद्‌भवणारी आपत्ती यामुळे प्रभावित होणाऱ्या युवांना शिक्षण, निवारा व उपजीविकेची साधन तातडीने उपलब्ध करण्याची व्यवस्था असावी.
- गुन्हेगारीला आला घालण्यासाठी व महिलांच्या सुरक्षेसाठी जागोजागी पोलीस स्टेशन / चौकी उभारण्यात याव्यात.

शहराच्या रचनेचे सामाजिक, आर्थिक, भौगोलिक आणि पर्यावरणीय मापदंड लक्षात घेऊन शहर विकास आरखड्यातील तपशील सूक्ष्म अभ्यासाने नोंदवले जायला हवेत. या शहराच्या विकासासाठी आणि वीनाशासाठीही पर्यावरण हा अत्यंत महत्वाचा घटक आहे. त्यानुसार मुंबई महानगरपालिकेने प्रस्ताविक विकास आराखड्याच्या (डेव्हलपमेंट प्लान) भू-वापराचा सर्वे पूर्ण करुन नियोजनाचे काम पूर्ण केले आहे. त्यात असंघटीत कामगार, भूपुत्रांच्या अस्तित्वावर प्रश्नचिन्ह निर्माण झाल्यामुळे विविध संघटनांनी पालिकेकडे आक्षेप नोंदविला आहे. तेव्हा युवकांच्या दृष्टीने मुंबईचा विकास आराखडा तयार करताना केवळ वैयक्तीक लक्ष न देता व्यापक हिताचा सामुहिक विचार झाला पाहिजे.

३. मुंबई विकास प्राधिकरण अधिनियम (एम. एम. आर. डी. ए) १९५६

महाराष्ट्र प्रादेशिक नियोजन कायदा १९५६ साली महाराष्ट्र सरकारने तयार करण्यात आला त्याची व्याप्ती पूर्ण महाराष्ट्र असून जमिनीच्या उपयोगाचे नियोजन करणे हे महत्वाचे काम या कायद्याचे आहे. पूर्ण महाराष्ट्रामध्ये अनेक प्रांतामध्ये विभागलेला असून मुंबई आणि मुंबईच्या परिसरातील जमिनीचे नियोजन करण्यासाठी बी.एम.आर.डी.ए. बॉम्बे मेट्रोपोलिटन रिजनल डेव्हलपमेंट अथोरीटी ची स्थापना केलेली आहे. बी.एम.आर.डी.ए. दर २० वर्षांनी मुंबईचा विकास आराखडा बनवत असते. सद्या चर्चेत असलेला २०१४ ते २०३४ चा विकास आराखडा हा तिसरा आराखडा असून प्रथमच या आराखड्याबाबत सर्व स्थरावर चर्चा चालू आहे. या आराखड्याचा लॅन्ड युज म्याप तयार झाला असून त्यामध्ये अनेक त्रुटी असल्याने स्वयंमसेवी संस्था व काही राजकीय पक्षांनी दाखवलेली आहे.

मुंबई महानगर पालिका प्रथमच हा आराखडा लोकांच्या चर्चेसाठी अनेकवेळा ठेवत आहे. व त्यापैकी काही सुचना प्रत्यक्ष मान्यही करण्यात येते आहेत. हा आराखडा मुंबई महानगर पालिकेमध्ये पास झाल्यानंतर एम.एम.आर.डी.ए. तर्फे महाराष्ट्र शासनाच्या सहमतीसाठी पाठवला जाईल.

म्हाडा

म्हाडा महाराष्ट्र हौसिंग आणि डेव्हलपमेंट अथोरीटी १९७६ च्या कायद्यानुसार करण्यात आला आहे. म्हाडा मुख्यता जुन्या इमारत दुरुस्ती, झोपडपट्टी पुनर्विकास, झोपडपट्टी सुधारणा व नवीन घरे बांधण्याचे काम करत असते. या प्रत्येक कामासाठी वेग - वेगळे मंडळ व वेग - वगळे अधिकारीही नेमले जातात. म्हाडा ही एक स्वतंत्र अटनोम्स बॉडी आहे. एस.आर.ए. ही योजना अंमलात आनण्याची पूर्ण जबाबदारी म्हाडाची आहे.

बेदखलीच्या समस्यांमध्ये आंतरराष्ट्रीय दिशा-निर्देश व मापदंड काय आहे, ज्यांचे अनुपालन आवश्यक आहे.

अंतरराष्ट्रीय व राष्ट्रीय कायदे व धोरणाच्या व्यतिरिक्त मानवाधिकाराशी संबंधित अनेक मापदंड व दिशा - निर्देशाला पण व्यवहारामध्ये सहभागी करुन घेण्याची गरज आहे. कारण कि हे सुनिश्चित केले जावे, कि प्रभावित लोकसंख्येचे अधिकार सुरक्षित आहेत. बेदखलकी व लोकांच्या विस्थापनावर आधारित विकासाच्या विचाराला घेऊन संयुक्त राष्ट्र संघाचे मूळ सिद्धांत व दिशा - निर्देश सदस्य राज्य व गैर बेदखलकीच्या स्थितीमध्ये त्याचे पालन करणे आवश्यक आहे.

बेदखलकी व विस्थापनावर आधारित विकासाला घेऊन उपयोगी आवास च्या संबंधी निर्धारित संयुक्त राष्ट्र संघाचे मूळ सिद्धांत व दिशा - निर्देश (२००७)[२] संयुक्त राष्ट्राचे विशेष प्रतिवेदक द्वारे प्रस्तुत केले गेले आहे. किंवा त्यावर संयुक्त राष्ट्राची मानवाधिकाराची परिषदेने पण आपली सहमती प्रदान केली आहे.

ह्या दिशा-निर्देशांमध्ये अनेक उपयोगी तरतुदींचा सहभाग आहे. जी मानवाधिकारांच्या सुरक्षावर केंद्रित आहे. ते दिशा - निर्देश मुख्य रुपात पुढील प्रमाणे.

- बेदखलकी व विस्थापनाच्या संभावनाला विकल्पाच्या माध्यमातून कमी करण्याचा प्रयत्न करु.
- विशेष रुपात ह्याचा उल्लेख करत आहे की, असामान्य परिस्थितीमध्ये बेदखलीची कारवायी फक्त आरोग्य सुरक्षा किंवा लोकांचा मोठ्या प्रमाणात फायदा बघून ही केले जाऊ शकते.
- असामान्य परिस्थितीमध्ये कार्य संचालनाची पद्धती करीत असतात. ज्यांचा सदस्य राज्य किंवा गैर सदस्य राज्य दोघांद्वारे बेदखलीच्या प्रत्येक प्रक्रियामध्ये प्रत्येक पायऱ्यामध्ये अर्थात बेदखलीच्या प्रक्रिया च्या पहिल्या प्रक्रीयाच्या वेळी व प्रक्रियेच्या नंतर आंतरराष्ट्रीय मापदंडानुसार अनुपालन होऊ शकते.

संयुक्त राष्ट्र दिशा - निर्देश व्यक्त करत आहे की, असामान्य परिस्थितीमध्ये बेदखलकी केवळ जन कल्याण लक्षात ठेवून केली जाऊ शकते. अशा सर्व कारवाया कायद्याद्वारे अधिकृत असावी, आंतरराष्ट्रीय मानवाधिकार मापदंडाच्या अंतर्गत पार पडला पाहिजे. तार्किक

---

१. संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या दिशा - निर्देशांना भारतीय भाषा हिंदी, तेलगु, बंगाली आणि उडियामध्ये पाहण्याकरिता ह्या वेबसाईट वापर करा. http://www.hic.- sarp.org/hinditranslation.html.

२. उपयोगी आवासावर संयुक्त राष्ट्रसंघाचे विशेष प्रतिवेदक द्वारा प्रस्तुत रिपोर्ट, ए/एचआर सी/४/१८ फेब्रुवारी २००७ http://www2.ohchr.org/english/issues/housing/docs/guidelines_en.pdf.translations in other languages available at: http://www.ohchr.org/EN/Issues/Housing/Pages/ForcedEvictions,aspx and www .hic – sarp.org.

व अनुपातिक असावी किंवा ह्याच्या मध्ये पूर्ण व न्यायाबरोबर मोबदल्याचे ही पुनर्स्थापन सुनिश्चित असावे.३

१. बेदखलीच्या अगोदर (पैराग्राफ ३७ - ४४)

बेदखल होण्याच्या अगोदर सरकारच्या पुढील नियमाचे पालन करने आवश्यक आहे.

क) बेदखलीचे निर्णय किंवा उपस्थित वैकल्पित प्रस्तावावर कायदेविषयक चालेंज देण्याकरिता प्रभावित लोकांबरोबर प्रभावपूर्ण चर्चा करने किंवा साधी सुनवाई आयोजित करने.

ख) प्रस्थावित बेदखलीमुळे विकास व प्रयोगाची संभावना पूर्ण वास्तविक मूल्य आणि नुकसान (सामग्री, वस्तू, व इतर) अनुमानाचे निर्धारण करण्यासाठी बेदखलकीच्या परिणामाचे आकलणाचे पालन करणे. ४

ग) खाली केल्या जाणाऱ्या लोकांच्या ठिकानांचा सर्वे करने. जे विशेष करुन प्रभावित लोक व अत्यधिक उपेक्षित समुहांची ओळख करने आवश्यक आहे.

घ) वास्तविक रुपात सर्व लोकांना लिखित किंवा स्थानिक भाषामध्ये बेदखलीची सरळ स्थितीचे नोटीस जारी केले पाहिजे. ज्यामध्ये बेदखली चे निर्णय किंवा पुनर्वसनाच्या योजनांचे संबंधामध्ये विस्तारांचे स्पष्टीकरण सहभागी असावे.

ड) प्रभावित लोकांना त्यांचे अधिकार किंवा विकल्पाकरिता कायदेविषयक, समस्या व इतर सल्ला देण्याची सुविधा करने. गरज पडली तर त्या प्रभावी लोकांना मोफत कायदेविषयक मदत करणे.

च) प्रभावित समुहांना पुनर्वसणाच्या ठिकाणी बसविण्याच्या पूर्वी त्या ठिकाणी आवासाच्या व्यवस्थेला लक्षात ठेऊन आंतरराष्ट्रीय मानवाधिकर मापदंडाच्या अंतर्गत तयार करने .

२. बेदखलीच्या वेळी (पैराग्राफ ४५ - ५१)

बेदखलीच्या कारवाईच्या वेळी सरकार व कारवाईमध्ये सर्व सहभागी सरकारी -

---

३. ह्या वेबसाईट चे आकलन करा :
http://diretoamoradia.org/wp-content/uploads/2012/01/guide_forced_eviction_english_pgs_duplas.pdf

४. इविक्शन इम्पैक्ट इसेसमेन्ट टूलच्या संदर्भात अधिक माहिती करिता हौसिंग एंड लैंड राइटस नेटवर्क, दिल्ली चे फोन नं. ०११ -२४३५ - ८४९२ वर संपर्क करा, किवां या आईडीवर मेल करा : पदवी / पीबे : तचव्नतह सैक्शन ११ (३) चा पण आवलोकन करु शकतो.

संस्थाना पाहिजे :-

क) बेदखलकी केलेल्या ठिकाणी सरकारी अधिकारी, जन प्रतिनिधी, किंवा तटस्थ पर्यवेक्षकाची उपस्थिती निश्चित करणे.

ख) हे निश्चित करणे कि असामन्य वातावरणाच्या परिस्थितीमध्ये, रात्रीच्या वेळी धार्मिक अवकाश व उत्सवांच्या वेळी विद्यालयांच्या परीक्षांच्या अगोदर किंवा परीक्षाच्या वेळी बेदखलीची कारवाई करु नये.

ग) हे निश्चित करण्यासाठी पाउले उचलावी कि, महिलांच्या बरोबर लिंगाच्या आधारावर भेदभाव व हिंसा नाही झाली पाहिजे, किंवा मुलांचे अधिकार सुरक्षित राहिले पाहिजे.

घ) हे निश्चित करने कि कोणतीही व्यक्ती घात किंवा हिंसेचा शिकार नाही झाले पाहिजे, किवा मनमानी पणामुळे संपत्ती व अन्य वस्तू पासून वंचित नाही राहिले पाहिजे.

ड) शक्तिचा कायदेविषयक प्रयोग करता वेळी गरज व समानतेच्या सिद्धांताचा मानसन्मान केला पाहिजे.

च) बेदखलकीमुळे प्रभावित लोकांना त्यांच्या घरांपर्यंत सोडण्याकरिता किंवा पुनर्वसनाच्या ठिकाणा पर्यंत घेऊन जाण्याकरिता मदत करने.

३. **बेदखलीच्या नंतर (पैराग्राफ ५२-५८)**

बेदलखीच्या नंतर सरकार (कारवाईमध्ये सहभागी सर्व राजकीय पक्षांनी) पुढील कार्य करणे गरजेचे आहे.

क) यथाशीघ्र न्यायाबरोबर भरपाई किंवा समुचित वैकल्पिक आवास उपलब्ध करणे.

ख) हे निश्चित करने कि, बेदखलीच्या कारणामुळे कोणत्याही एका मोठ्या परिवाराचे सदस्य किंवा कोणत्याही समुदायील सदस्य एक दुसऱ्याशी अलग नाही केले गेले पाहिजे.

ग) हे निश्चित करने कि, सर्व योजनांच्या प्रक्रियामध्ये मूलभूत सुविधांमध्ये आपूर्तीच्या वितरणामध्ये महिलांचा समान हिस्सा असावा.

घ) सर्व बेदखल लोकांची योग्य ती तपासणी, देखभाल व मनोवैज्ञानिक मदत केली जावी, महिला आणि मुलांच्या गरजांवर विशेष लक्ष दिले पाहिजे.

च) हे निश्चित करने कि महिला, मुले असहाय लोक किंवा अन्य उपेक्षित समूह समान रुपामध्ये संरक्षित आहे. किंवा त्यांच्या मालकीचे आधिकार सुरक्षित आहे.

मुलांच्या अधिकारांच्या संरक्षणा करिता संयुक्त राष्ट्राचे दिशा – निर्देश

संयुक्त राष्ट्राचे दिशा - निर्देश हे निश्चित करतात कि,

१. मुलांचे मानवाधिकार पूर्ण सुरक्षित आहेत.

२. उपयोगी आवासा करिता मुलांच्या अधिकारांचे उल्लंघन नाही झाले पाहिजे. आणि जबरदस्तीने बेदखल करताना मुलांची सुरक्षा निश्चित असावी.

३. बेदखलीच्या प्रभावाच्या आकलनाच्या वेळी जबरदस्तीने बेदखल केल्यामुले मुलांवर पडणाऱ्या असंगत प्रभावांना लक्षात ठेवले पाहिजे.

४. ह्या गोष्टीवर जोर देऊ कि बेदखलीच्या कारवाई च्या वेळी मुलांवर कोणत्याही प्रकारची हिंसा नाही झाली पाहिजे.

५. हे स्पष्ट करुया कि जबरदस्तीने बेदखल करण्याची कारवाई शाळांच्या परिक्षेच्या वेळी किंवा परिक्षेच्या अगोदर नाही केली जाऊ शकत.

६. लाभा पासून वंचित समूह ज्या मध्ये मुलांचा पण समावेश आहे. त्यांना घर किंवा आवंटनामध्ये प्राथमिकता देणे गरजेचे आहे.

७. हे स्पष्ट करुया कि, बेदखलीच्या नंतर लगेच राहत व पुनर्वसनाच्या अंतर्गत मुलांचे शिक्षण किंवा बाल सुरक्षा सारख्या सुविधांची जरुरी तरतूदींचा जरुर सहभागी केला गेला पाहिजे.

८. पुनर्वसनाच्या ठिकाणी विद्यालय किंवा बाल सुरक्षा केंद्राना सहभाग करुन घेणे गरजेचे आहे.

९. मुलांच्या आरोग्य विषयक अधिकार सुरक्षित रहावेत, ह्या करिता मुलांच्या आरोग्य विषयी गरजांवर विशेष रुपात लक्ष्य देण्याची गरज आहे.

महिलांच्या अधिकारांच्या संरक्षणा करिता संयुक्त राष्ट्राचे दिशा - निर्देश

संयुक्त राष्ट्राचे दिशा - निर्देश हे निश्चित करत आहे की,

१. महिलांचा उपयोगी आवास व त्याच्या उपयोगाची वेळ मर्यादेंच्या सुरक्षाला घेऊन मानवाधिकाराचे एक समान लाभ प्राप्त आहेत. (सर्व महिलांना घर व जमीनिवर मालकी अधिकार मिळाला पाहिजे.)

२. महिलांना जबरदस्तीने बेदखली पासून सुरक्षाचा समान अधिकार प्राप्त झाला आहे.

३. बेदखलीचे आकलन जसे कार्यक्रम महिलांवर बेदखलीचे असंगत प्रभावाना निर्धारित करत आहे.

४. बेदखलीच्या वेळी महिला कोणत्याही प्रकारची हिंसा व भेद - भावाचा विषय नसतील.

५. महिला अनेक प्रकारच्या फायद्याची एकमुशत धनराशीमध्ये पुरुषांबरोबर संयुक्त रुपाने लाभार्थी आहेत.

६. महिला सर्वप्रकारची योजनांमध्ये किंवा निर्णय प्रक्रिया मध्ये समान रुपामध्ये हिस्सा घेण्याकरिता आणि प्रभावपूर्ण विचार मांडण्याचा हक्क आहे. कारण कि घरेलू, सामुदायिक, संस्थागत, प्रशासनीक, कायदेविषयक किंवा अन्य लिंगावर आधारित पूर्व ग्रहांना नियंत्रित केले जाऊ शकेल.

७. महिलांचे आरोग्य संबंधी अधिकार सुरक्षित केले गेले आहेत. अर्थात महिलांचे प्रजननाविषयी आरोग्य सुरक्षा किंवा यौन पिडीत व इतर कोणत्याही शोषणाचा शिकार होण्याच्या परीस्थितीमध्ये महिलांच्या आरोग्याची सुरक्षा प्रदान करणारी किंवा संबंधित सर्व सेवांपर्यंत पोहचण्याचा अधिकार आहे.

८. एकट्या राहणाऱ्या महिला किंवा विधवा आपल्या स्वत:च्या फायद्याकरिता अधिकृत आहे.

९. महिलांचे अधिकार खासकरुन आवास किंवा जमीनिशी संबंधित महिलांची चिंता व गरजांवर विशेष जोर देताना समुचित प्रशिक्षण कार्यक्रम चालवले गेले आहेत.

९

जबरदस्तीने बेदखल केलेल्या
परिस्थितीमध्ये आपल्या करिता
कोणते समाधान उपलब्ध आहे.

आंतरराष्ट्रीय कायदे व दिशा - निर्देशाच्या अनुसार बेदखलीच्या अधीन आलेल्या सर्व लोकांना वेळो - वेळी व वेळेवर सुविधा / समाधान घेण्याचा अधिकार आहे. जसे कायदेविषयक सल्लागारापर्यंत पोहचणे मोफत कायदेविषयक मदत, पुनर्वासन व पुनर्स्थापना.

संयुक्त राष्ट्रसंघाचे वरील दिशा-निर्देश समाधानाच्या अधिकाराला पण सुरक्षित करत आहेत. ह्या मध्ये पुढील गोष्टींचा समावेश आहे.

१. उचित व त्वरीत मदत

ह्या परिस्थितीमध्ये मदत केली जात आहे.

- कोणत्याही अशा परिस्थिती जसे जीवीत हानी, शारीरिक किंवा मानसिक परिस्थिती, रोजगार व शिक्षणाचे मार्ग चालू करणे. व सामान इत्यादींची परिस्थिती (जी आर्थिक निर्धानाच्या योग्य असेल.)
- जमिनीची गुणवत्ता, आकार आणि मदतीच्या मूल्याच्या रुपात अनुरुप जमीन बरोबर जमिनी कब्जा झाल्यावर.
- सर्व लोकांच्या सामानाची तोडफोड व संपत्तीचे नुकसान झाल्यावर त्याची नुकसान भरपाई दिली पाहिजे, मग त्याची पात्रता असो अगर नसो.
- महिला आणि पुरुष दोघांना समान रुपात नुकसान भरपाईच्या किंमतीमध्ये सहलाभार्थी होण्याच्या स्थितीमध्ये.
- बेदखलीच्या वेळी किंवा बेदखलीच्या नंतर मानवााधिकारांचे उल्लंघनाच्या फलस्वरुप सर्व प्रकारचे नुकसान व तोडफोड झाल्यावर.

२. नुकसान भरपाई व पुनर्वसन

- अगर परिस्थिती बनत आहे. तर सरकारने त्या लोकांना, वर्गांना, समुदायांना पुनर्वसनामध्ये प्राथमिकता दिली पाहिजे. ज्यांना जबरदस्तीने बेदखल केले गेले होते.
- अगर समुदाय व परिवार यांना पुनर्वसन नको असेल तर त्यांच्या इच्छे विरुद्ध त्यांना विवश केले जाऊ नये.

- अगर पुनर्वसन होणे शक्य असेल तर सरकार वेळ ठरवेल किंवा व्यक्ती व समुदायांना सुरक्षा व सन्माना बरोबर परती करिता संसाधन उपलब्ध करेल.
- आपल्या मूळ आवासाच्या ठिकाणी वापसी करणाऱ्या त्या सर्व लोकांच्या एकीकरणाकरिता सरकारी संस्था सुविधा मदत करेल, किंवा वापसीची प्रक्रिया व्यवस्था व योजना बनवायला सर्व लोकांचा सहभागीता निश्चित करेल.
- बेदखलीमुळे ज्या लोकांची संपत्ती व सामान त्या ठिकाणी राहिले असेल, किंवा हरवले असेल त्याला शोधण्या करिता सक्षम सरकारी संस्थाना मदत केली पाहिजे. अगर ते शक्य नसेल तर नुकसान भरपाई व इतर मदत उपलब्ध केली गेली पाहिजे.

३. पुनर्वसन किंवा पुनर्स्थापन

- पुनर्वसनाच्या अंतर्गत महिला, उपेक्षित लोक व असाह्य समुहाना समान मानवाधिकाराचे उपयोगासंबंधी कार्यक्रम सहभागी केले गेले पाहिजे.
- पुनर्वसनाचे ठिकाण आंतरराष्ट्रीय मानवाधिकाराच्या कायद्यात अंतर्गत उपयोगी आवासाचे मापदंड पूर्ण करेल.
- नवीन आवाज ज्या ठिकाणी शक्य असेल, अशा प्रभावित लोकांना मूळ निवास किंवा त्यांच्या आजीविकेच्या साधनांच्या जवळपास स्थापित झाले पाहिजे.
- पुनर्वसनाच्या ठिकाणी पर्यावरणाशी संबंधित क्षेत्र दुषित जमीन, आणि प्रदूषण निर्माण करणाऱ्या ठिकाणाजवळ स्थापित नाही झाले पाहिजे.
- पुनर्वसन प्रक्रिया न्यायसंगत व एक समान झाली पाहिजे. किंवा पुनर्वसन ठिकाण एक उपेक्षित क्षेत्र व सुमसाम वस्तीच्या रुपात आकार नाही घेतला पाहिजे.
- बेदखल केले गेलेल्या लोक संख्यांच्या मानवाधिकारांचे उल्लंघन नाही झाले पाहिजे किंवा पुनर्वसानाच्या कारणामुळे नव्या ठिकाणी राहत असलेल्या लोकसंख्ये करिता जगण्याच्या परिस्थितीमध्ये कोणताही नकारात्मक प्रभाव पडला नाही पाहिजे.

जबरदस्तीने बेदखल करणाऱ्या परिस्थितीला रोखण्याकरिता / विरोध किंवा न्याय मिळवण्याकरिता उचलली जाऊ शकणारी पाऊले

१. याचिक / जनहित वाद (पी आई एल) दाखल करणे.

जनहित वाद (पी आई एल) एक अशी याचिका आहे जी समाजाच्या कोणत्याही सदस्याद्वारा जनहिताच्या कोणत्याही खटल्या करिता, जनहिताला झालेल्या कोणत्याही नुकसाना करिता दाखल केली जाऊ शकते. जबरदस्तीने बेदखल केल्या संबंधी कोणत्याही खटल्यांमध्ये प्रभावित व्यक्ती कुठल्याही वकिलाच्या माध्यमातून दिल्ली उच्च न्यायालय किंवा खालच्या स्थराच्या न्यायालयांमध्ये बेदखली मुळे झालेल्या नुकसाना करिता जनहितार्थ याचिका दाखल करु शकतात.

जनहितार्थ याचिका कोणत्याही पिडीत व्यक्ती द्वारे मुलभूत अधिकारांच्या उल्लंघनावर कायदेशीर समाधान पाहण्यासाठी दाखल केली जाऊ शकते. भारताच्या संविधानानुसार ही याचिका अनुच्छेद २२६ च्या अंतर्गत उच्च न्यायालयामध्ये किंवा अनुच्छेद ३२ च्या अंतर्गत सर्वोच्च न्यायालयामध्ये दाखल केली जाऊ शकते.

जनहित याचिका / जनहित वाद दाखल करण्याकरिता जरुरी पाऊले

१. आपला वाद दाखल करण्याकरिता कोणत्या तरी खटल्याशी संबंधित वकील किंवा संगठन (सजे ह्युमन राइटस लॉ नेटवर्कशी) संपर्क करा.

२. आवश्यक साक्षीदार एकत्रीत करणे जसे पात्रतेचा अनुबंध, रहिवाशी पुरावा, ओळखीचा पुरावा, बेदखलीचा फोटो, नोटीस किंवा पुनर्वसन नीती इत्यादी.

३. न्यायालयात जाणारे सर्व पिडीत पक्षाचे नाव व पत्ते इत्यादींची यादी तयार करणे.

४. सर्व सरकारी एजेन्सिया जेथून कोणतीही मदत मिळू शकते. त्यांची नावे व पत्ते यादी तयार करणे.

५. मानवाधिकारांचे उल्लंघनाला वाढविणारी तत्वे त्यांची यादी तयार करणे.

६. प्रभावित पक्ष कोणत्याही ठिकाणी विशेष ज्या तारखे पासून राहत आहेत. ज्यावेळी बेदखलकीची कारवाई झाली, ज्यावेळी त्यांना नोटीस दिल्या गेल्या, ह्या सर्वांची यादी तयार करणे.

२. मानवाधिकारांचे उलंघन व बेदखलकीचे दस्तावेज.

- आपल्या मोबाईल फोन वरुन उध्वस्तीकरणाचे फोटोग्राफ काढणे.
- आपल्या मोबाईल फोन वरुन किंवा उध्वस्तीकरणाचे व्हिडीओ तयार करणे.
- तयार दस्तावेजाला प्रमाणाच्या रुपात न्यायालयात प्रयोग करने, किंवा मिडिया सक्षम गैर सरकारी संस्था राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोग किंवा राष्ट्रसंघाचे विशेष प्रतिवेदक यांना पाठविणे.

३. बेदखलकी व पुनर्वसनाशी संबंधीत सुचनासाठी माहितीचा (आर टी आई) अपील दाखल करण्यासाठी

माहिती चा अधिकार अधिनियम (आर टी आई) २००५ च्या अंतर्गत कोणताही भारतीय नागरिक, कोणतेही सरकारी कार्यालय, विभाग किंवा अधिकाऱ्याकडून सूचना मागू शकतात. हा अधिनियम सर्व नागरिकांना वेळेवर सूचना उपलब्ध करण्याची तरतूद करतो. हा अधिनियम सूचना म्हणजे असलेल्या नागरिकांना पुढील अधिकार प्रदान करत आहे.

- परवानगी योग्य सरकारी दस्तावेजाची प्रति प्राप्त करणे.
- परवानगी योग्य सरकारी दस्तावेजाचे निरीक्षण करणे.
- परवानगी योग्य सरकारी कार्याचे निरिक्षण करणे व नमुने प्राप्त करणे.

माहितीचा अधिकार अधिनियम, सार्वजनिक माहिती पाहिजे असेल तर पुढील उपाय सांगितले गेले आहे.

१. पाहिजे असलेल्या माहितीचा स्पष्ट उल्लेख करताना एक प्रार्थना पत्र लिहा. हे पत्र हस्तलिखित किंवा टाईप केलेले असु शकते. किंवा ईमेल वरुन देखील पाठवू शकतो. सूचना पाहिजे असनाऱ्याला पत्र लिहण्यास अडचण असल्यास ते लोक सूचना अधिकारी (पी आई ओ) किंवा सहायक लोक माहिती अधिकाऱ्याशी तोंडी देखील विनंती करु शकतात. संबंधित अधिकारी संबंधित व्यक्तीच्या विनंतीला लिहिण्यास बाध्य आहे. ही विनंती इंग्रजी, हिंदी किंवा संबंधित क्षेत्राची कार्यालयीन भाषा मध्ये केली जाऊ शकते.

२. विनंती पत्रा बरोबर विनंती शुल्काच्या रुपात दहा रुपये भरले पाहिजे हि रक्कम डिमांड ड्राफ्ट, बँक चेक किंवा भारतीय पोस्टल ऑर्डरच्या रुपात देखील पाठवू शकतो. किंवा संबंधित विभागीय लेखा अधिकाऱ्याला रोख रक्कम देखील दिली जाऊ शकते. माहिती पाहिजे असणाऱ्याला पुढे अन्य शुल्क जे त्याला लोक माहिती अधिकारी (पी आई ओ) द्वारा दस्तावेज जारी करण्याकरीता निर्धारित केला गेला आहे. तो पण द्यावा लागेल.

३. अशा प्रकारे वरील विनंती पत्र संबंधित सार्वजनिक संस्थेचे लोक माहिती अधिकारी किंवा सहायक लोक माहिती अधिकाऱ्याला सादर करणे.

४. पाहिजे असलेली माहिती ३० दिवसांच्या आत प्राप्त नाही झाली तर किंवा लोक माहिती अधिकाऱ्याच्या निर्णयावर संतुष्ट नसलेल्या परिस्थितीमध्ये आवेदक अपील दाखल करु शकतो.

५. ही अपील कोणत्याही साध्या कागदावर मूळ विनंती पत्राच्या प्रति बरोबर संबंधित विभागाचा पहिला अपील अधाकाऱ्याला प्रस्तुत केली जाऊ शकते.

६. अगर पहिल्या अपील अधिकाऱ्याकडून देखील योग्य ती माहिती प्राप्त नाही झाली तर आपण माहिती आयोगाकडे दुसरी अपील दाखल करु शकतो.

विस्तृत माहिती करिता ह्या वेबसाईट चा वापर करा.
http://rti.india.gov.in/ and http://cic.gov.in

सक्षम सरकारी अधिकारी किंवा विभाग आपण पुढील माहिती मागू शकतो.

- उध्वस्तीकरणाची माहिती
- उध्वस्तीकरणाची कारणे आणि उध्वतीकरणाच्या आदेशाच्या प्रति.
- पुनर्वसन ठिकाण किंवा वैकल्पिक आवासाची माहिती.
- पुनर्वसन संबंधी धोरण

४. बेदखलकी कायम आकलन

हौसिंग एंड लैंड राईटस नेटवर्क (एच एल आर एन) ने २००७ साली बेदखलकी कायम आकलनाच्या रुपात एक साधन विकसित केले, जे संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या मूळ दिशा निर्देश किंवा सिद्धांतावर आधारित आहे. विकासावर आधिरित बेदखलकी व विस्थापना संबंधी कोणत्याही योजनांचा स्वीकार किंवा त्याला अंतिम स्वरुप देण्यापूर्वी बेदखलकी कायम आकलन चा विचार केला गेला पाहिजे. असे केले जाणे संयुक्त राष्ट्र संघाच्या मूळ सिद्धातांत व दिशा - निर्देश चे अनुरुप आवश्यक आहेत. ह्या नव्या साधनाला बेदखलीची कारवाईला रोखण्या करिता एक मशीनी (तकनीक) च्या रुपात प्रयोग केला जाऊ शकतो. आणि जिथे पहिलेच बेदखलकी ज्या ठिकाणी झाली आहे. तिथे हे निश्चित करण्याकरिता केला जाऊ शकतो, कि न्यायाबरोबर योग्य ती भरपाई, पुनर्स्थापना आणि मदती चे निर्धारण केले गेले पाहिजे. विकसित केली गेलेली ही (तकनीक) जबरदस्तीने बेदखल करण्याच्या वेळी झालेल्या संपत्तीचे नुकसान (जसे जमीन, भवन, घरातील सामान इत्यादी) किंवा गैर संपत्तीचे नुकसान (जसे कि शिक्षण, आरोग्य, सुविधा इत्यादी) चे मूल्य निर्धारनावर केंद्रीत आहे. हे नवे तंत्रज्ञान परिस्थितीमध्ये वापरले जाऊ शकते. किंवा व्यक्ती, परिवार, समुदाय व समाजावर बेदखलीच्या वास्तविक प्रभावाला निर्धारण करण्याकरिता पण प्रयोगामध्ये आणली जाऊ शकते ह्या तंत्रज्ञानाच्या माध्यमातून प्राप्त तत्वांबरोबर सरकार बरोबर वचनपुर्ती संबंधात विचार - विनिमय किंवा न्यायालयात प्रस्तुत करण्याकरिता पण प्रयोगामध्ये आणले जाऊ शकते.

ह्या नवीन तंत्रज्ञानावर विस्तृत माहितीसाठी संपर्क करा :
एच एल आर एन फोन :०११ - २४३४८४९२ info@hic-sarp.org

बेदखलकी कायम आकालन, बलजीत नगर, दिल्ली

एच एल आर एन ने इतर सहयोगी संस्थाच्या बरोबर मिळून बलजित नगर दिल्ली (एक अशी वस्ती जी दिल्ली विकास प्राधिकरण द्वारे मार्च २०११ मध्ये उध्वस्त केली गेली होती) तेथे दोन वेळा बेदखलकी असर आकलन कार्यक्रम आयोजित करण्यात आला होता. तत्वावर आधारित पहिला अध्ययन कार्यक्रम (जून २०११) तीन महिन्यांच्या नंतर आयोजित केला गेला ज्यामध्ये उध्वस्तीकरणामुळे झालेल्या सरळ नुकसानाकरिता प्रत्येक घराच्या पाठी ६०,००० - ७०,००० रुपये च्या नुकसानाची तरतूद केली गेली होती. हे तत्व दिल्ली उच्च न्यायालयामध्ये पण सादर केले गेले. दुसरा अध्ययन कार्यक्रम बेदखलीच्या एक वर्षानंतर (जुलै २०१२) मध्ये आयोजित केला गेला ज्यामध्ये प्रत्येक घराच्या हिशोबाच्या पाठी नुकसान भरपाईचे निर्धारण विश्लेषण अजून प्रतीक्षेत आहे.

५. सत्य शोधणे अभियान (फ्याकट फायडिंग)

सत्य शोधणे या अभियाना करिता कोणत्याही संस्था/ संघटना यांची मदत घेऊन जे जबरदस्तीने बेदखलीशी संबंधित सरळ तत्व, पुरावा व प्रमाण जोडण्यासाठी मदत होऊ शकेल ह्या मिशनचा उद्देश अधिकारांच्या उलंघना संबंधी दस्तावेज तयार करने, किंवा न्याय निश्चित करण्याच्या दिशामध्ये संस्तूती तयार करने. ह्या सत्य शोधण्याच्या अभियानाची रिपोर्ट कायदेविषयक वादा करिता पण उपयोगात आणली जाऊ शकते. आपण कोणत्या खास बेदखलकीच्या घटनावर सूचना एकत्रित करण्याकरिता किंवा नागरी अधिकारांची जागृकते करिता सार्वजनिक सुनवाई आणि जन अदालत चे आयोजन पण करु शकतो.

६. खासदार / आमदारांवर दबाव आणणे

व्यापक प्रमाणावर उध्वस्तीकरणावर हस्तक्षेपा करिता लोकांची घरे काढून घेतल्या जाणाऱ्या मुद्यांना घेऊन खासदार आणि आमदारांना भेटून आपल्या बाजूने जनमत तयार करणे.

७. सविनय आज्ञा कार्यक्रम आयोजित करणे

जन सुनवाई

ज्या लोकांच्या मानवाधिकारांचे उल्लंघन झाले आहे. त्यांना कोणती तरी तारिख, वेळ आणि ठिकाण निश्चित करुन जनसुनावाई चे आयोजन केले पाहिजे

- जनसुनवाईमध्ये मानवाधिकारांशी संबंधित

संबंधित विषयाशी ज्ञानी लोकांचे एक पैनल बनवले गेले पाहिजे जे पिडीत लोकांची समस्या ऐकून घेऊन एका निष्कर्षावर किंवा आपले विचार त्या संदर्भात मांडण्यास तयार असतील. त्या त्यांच्या विचारणा किंवा त्यांच्या सूचना सरकार किंवा संबंधित आधिकाऱ्यापर्यंत पोहचवल्या गेल्या पाहिजे. जनसुनवाईला विशेष महत्व प्राप्त होत असते, जनसुनवाईला विशेष महत्व प्राप्त होत असते. त्याच्यामुळे सरकार संबंधितांवर सरळ रुपात दबाव निर्माण करु शकतो. तर बाजूने पिडीत जनतेच्या बाजूने अनेक लोक एकत्र जमा होत असतात.

आझाद मैदान, सी.एस.टी. येथे घर हक्क आंदोलनाचा मोचा

धरणे / रैली

समुदाय किंवा सहभागी लोक यांना सोबत घेऊन जिम्मेदार सरकारी अधिकारी व कार्यालयाच्या बाहेर धरणे - प्रदर्शने करने घटना ठिकाणी मिडीयाला बोलावणे आणि एक मागणी पत्र तयार करुन किंवा त्याच्या बरोबर कायद्यांची व मानवाधिकारांचे उलंघनाची यादी तयार करुन सक्षम सरकारी अधिकाऱ्याला सादर करणे.

चक्का जाम

कोणत्या तरी ठराविक तारखेला सर्व व्यावसायिक वाहनांना कोणत्या तरी विशेष रस्त्यावर प्रवास न करण्याची अपील करने किंवा बेदखलकी व मानवाधिकारांचे उलंघन बद्दल लोकांना जागृत करण्यासाठी किंवा आपल्या मागण्यांचे समर्थना करिता कोणत्या तरी विशेष ठिकाणी चक्का जाम करुन सरकारवर दबाव आणणे.

काळा दिवस

सरकारी कारवाईवर राग व्यक्त करने, विरोध दाखल करण्यासाठी काळे झेंडे फडकवणे, काळी पट्टी, कपडे आणि बॅच लावून काला दिवस साजरा करणे.

८. पत्र लेखन / पोस्ट कार्ड अभियान

- पत्र लेखन अभियान सुरु करण्याकरिता ऑनलाईन पत्र तयार करने आणि त्यामध्ये आपले मुद्दे नमूद करुन मोठ्या प्रमाणावर ईमेल द्वारे लोकांना पाठवणे किंवा त्यांना अन्य लोकांना प्रोत्साहित व जागृत करण्याकरिता अनुरोध करने. आपण जास्तीत जास्ती लोकांचे हस्ताक्षर संयुक्त पत्रमध्ये लिहू शकतो. ह्याच्या करिता शाळा, कॉलेज, संस्था किंवा अन्य सार्वजनिक क्षेत्रामध्ये संपर्क करु शकतो.
- योग्य प्राधिकरणाला आपल्या समस्यांना सोडविण्याकरिता पोस्ट कार्ड पाठविणे. अशा प्रकारचे एक अभियान पश्चिम दिल्ली क्षेत्राच्या शाहबाद डेयरी ठिकाणी सरकारी आणि दिल्ली नगर निगम च्या शाळेतील मुलांकडून चालवले गेले, ज्यामध्ये कमीत -कमी १८० प्रतियोगितानी दिल्ली उच्च न्यायालयाचे माननिय मुख्य न्यायाधीशाना पोस्ट कार्ड पाठवून शाळेत मुलभूत सुविधांची किंवा शिक्षणाच्या गुणवत्तेमध्ये असलेली कमतरतेला व्यक्त केले.

चेन्नईमध्ये पत्र लेखन अभियान

२००९ साली चेन्नईच्या एका मलीन वस्तीत राहणाऱ्या कमीत कमी ३०० मुलांनी तत्कालीन मुख्यमंत्री एम. के. करुणा निधी ला 'प्रिय दादाजी' संबोधित करुन एक पत्र पाठवले. मुलांनी त्यांच्याशी शिक्षा सत्राच्यामध्ये त्यांच्या घरांना तोडू नये अशी प्रार्थना केली. ह्या कार्याच्या परिणाम स्वरुप चेटपेट ठिकाणी अप्पास्वामी गल्ली च्या मलीन वस्त्यांच्या रहिवाशांना उच्च न्यायालयाने चेन्नईमध्ये बेदखलकी थांबविण्याचा आदेश दिला.

११

जबरदस्तीने बेदखलीच्या वेळी मानवाधिकारांचे उलंघन झाले असल्यास आपण कोणास संपर्क करु शकतो ?

माहिती घ्या कोणता विभाग बेदखली करिता जबाबदार होता. त्या विभागाच्या उपयोगी अधिकाऱ्याशी संपर्क करा. जसे कि मुंबई आणि महाराष्ट्राशी संबंधित सर्व खटल्यानमध्ये महाराष्ट्राचे मुख्यमंत्री, लेफीटनेट गवर्नर आणि प्रमुख सचिवांशी संपर्क केला जाऊ शकतो.

एम एम आर डी ए (मुंबई महानगर प्रदेश विकास प्राधिकरण)

ऑफीस नं. सी. १४ आणि १५ एमएमआरडीए, बांद्रा कुर्ला कॉम्प्लेक्स, ओ, फॅमिली कोर्ट बांद्रा (पूर्व), मुंबई - ४०० ०५१. फोन - ०२२ - २६५९४००, २६५९१२४

Email: Website: http://www.mmrda.maharashtra.gov.in.

म्हाडा

गृहनिर्माण भवन, कला नगर, वेर्स्टन एक्सप्रेस हायवे,

बांद्रा पुर्व, मुंबई - ४०० ०५१. फोन : ९१-२२-६६४०५०००० / २६५९२८७७ / २६९२९३९४

फॅक्स : ९१-२२-२६५९२०५८ वेबसाईट : www.mahada.maharashtra.gov.in

एस.आर.ए.

ॲमिनिस्ट्रेटीव्ह बिल्डींग, एच.डी.आय.एल. टॉवर जवळ,

ए. के. मार्ग, बांद्रा (पूर्व) मुंबई - ४०० ०५१.

फोन : ९१-२२-२६५९१३१४ / २६५९०५१९ / २६५९०४०५ फॅक्स : ९१-२२-२६५९०४५७

वेबसाईट : www.sra.gov.in

मुंबई महानगर पालिका

महानगर पालिका मार्ग, फोर्ट मुंबई - ४०० ००१

सी.एस.टी. रेल्वे स्टेशन जवळ, फोन - ०२२ - २२६२०२५१, ०२२ - २२६२०६५१

Tel:0091-22-22620525 • E-mail:mc@mcgm.gov.in .

महाराष्ट्र मुख्यमंत्री कार्यालय

मा. पृथ्वीराज चव्हाण (मुख्यमंत्री महाराष्ट्र राज्य) सी. एम. ऑफिस, पहिला मजला, मंत्रालय मुंबई - ४०० ०३२ फोन नं. ९१-२२-२२०२५१५१, २२०२५२२२

Email: chiefminister@maharashtra.gov.in.

महाराष्ट्र राज्यपाल (गव्हर्नर)

मा. श्री. के. शंकरनारायण

राजभवन, मलबार हिल, मुंबई - ४०० ०३५

फोन : ९१-२२-२३६३२६६०, २३६३३९४६

Email: rajbhavan@maharashtra.gov.in.

मुंबई महानगर पालिका वॉर्ड ऑफीस

आर. / एन. म्युनिसिपल ऑफिस
संगीतकार सुधीर फडके उड्डान पुलाच्या समोर,
जयवंत सावंत मार्ग, दहिसर (प.), मुंबई - ४०० ०६८

आर. / सी वॉर्ड ऑफिस बिल्डींग,
पालीका मंडई बिल्डींग, एस.व्ही.मार्ग
बोरीवली रेल्वे स्टेशन, बोरीवली (वेस्ट), मुंबई - ९२

आर / साऊथ वॉर्ड ऑफिस बिल्डींग
महात्मा गांधी क्रॉस रोड नं. २,
एस.व्हि.पी. स्विमींगपुला जवळ, कांदिवली (प.),
मुंबई - ४०० ०६७

पी. / एन. वॉर्ड ऑफिस बिल्डींग,
लीबर्टी गार्डन, मामलेतदार वाडी मार्ग,
मालाड (प.), मुंबई - ४०० ०६४

पी. / एस. वॉर्ड ऑफिस बिल्डींग, मिठाघर नगर,
म्युनिसिपल स्कूल सभागृह, गोरेगांव (प.)
मुंबई - ४०० ०६२

के. / पश्चिम वॉर्ड ऑफिस बिल्डींग, पालीराम रोड,
ए. व्हि. रोड जवळ, अंधेरी रेल्वे स्टेशनच्या समोर,
अंधेरी (प.), मुंबई - ४०० ०५८

के. / ई. वॉर्ड ऑफिस बिल्डींग, अझाद रोड,
गुंदवली, अंधेरी (पू), मुंबई - ४०० ०६९

एल. वॉर्ड कुर्ला
४ था मजला, लक्ष्मणराव यादव मार्केट बिल्डींग,
एस. जी बर्वे रोड, कुर्ला पश्चिम, मुंबई - ४०० ०७०

टी. वॉर्ड ऑफिस बिल्डींग, लाला देवीदयाल मार्ग,
मुलूंड (प), मुंबई - ४०० ०८०

एस. वॉर्ड ऑफिस बिल्डींग
लालबहादूर शास्त्री मार्ग, मनगतराम पेट्रोल पंपाजवळ,
भांडूप (प.), मुंबई - ४०० ०७८

एच. / डब्लू वॉर्ड ऑफिस बिल्डींग
सॅन्ट मार्टीन रोड, बांद्रा पोलीस स्टेशनच्या मागे,
बांद्रा वेस्ट, मुंबई - ४०० ०५०

एच. / ई. वॉर्ड ऑफिस बिल्डींग, प्लॉट नं. १६७,
टी.पी.एस. - ५ प्रभात कॉलनी सांताक्रूझ (पू), मुंबई - ५१

एन वॉर्ड अनेक्स बिल्डींग, जवाहर रोड,
घाटकोपर (पू), मुंबई - ४०० ०७७

जी. / एन. वॉर्ड ऑफिस बिल्डींग, हरीश्चंद्र येवले मार्ग,
प्लाझा सिनेमाच्या मागे, दादर, मुंबई - ४०० ०२८

जी. / एस. वॉर्ड ऑफिस बिल्डींग,
एन. एम. जोशी मार्ग एल्फिन्सटन, मुंबई - ४०० ०१८

एम. / डब्लू वॉर्ड ऑफिस बिल्डींग, शरदभाऊ आचार्य मार्ग,
नटराज सिनेमाजवळ, चेंबूर, मुंबई - ४०० ०७१

एम. / ई. वॉर्ड ऑफिस बिल्डींग, शरदभाऊ आचार्य मार्ग,
नटराज सिनेमाजवळ, चेंबूर, मुंबई - ४०० ०७१

एफ. / एन. वॉर्ड ऑफिस बिल्डींग, प्लॉट नं. ९६,
भाऊ दाजी मार्ग, माटूंगा, मुंबई - ४०० ०१९

एफ. / एस. वॉर्ड ऑफीस बिल्डींग जगन्नाथ भातनकर मार्ग,
आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर रोड जंक्शन परेल नाका,
मुंबई - ४०० ०१२

ई. वॉर्ड ऑफिस बिल्डींग, १० शेख हाफिझुद्दीन मार्ग,
भायखळा, मुंबई - ४०० ००८

डी. वॉर्ड ऑफिस बिल्डींग, जोबनपुत्र कंपाऊंड,
नानाचौक, मुंबई - ४०० ००७

सी.वॉर्ड ऑफिस बिल्डींग, ७६ श्रीकांत पालेकर मार्ग,
चंदनवाडी इलेक्ट्रीक केमेस्ट्री जवळ, मुंबई - ४०० ००२

बी. वॉर्ड ऑफिस बिल्डींग, १२१, रामचंद्र भट्ट मार्ग,
जे. जे. हॉस्पिटल समोर, मुंबई - ४०० ००९

ए. वॉर्ड ऑफिस बिल्डींग, १३४, ई, शहिद भगत सिंग मार्ग,
आर.बी.आय. फोर्ट जवळ, मुंबई - ४०० ००१.

२. मानवाधिकार संस्था

घर हक्क समिती (सी आर एच) मुंबई
२ मजला सी. वींग, बिस्मिल्हा बिल्डींग, अहमद जकारिया नगर,
बांद्रा (पूर्व), मुंबई - ४०० ०५१, फोन - ०२२-६४७६७७१

युवा
सेक्टर - ७, प्लॉट नं. २३, खारघर, नवी मुंबई - ४१०२१०
फोन - ०२२ - २२७४०९९० / ८०
इमेल : info@yuvaindia.org

प्रजा फाऊंडेशन
रुन नं. ५, दुसरा मजला, बोटवाला बिंल्डींग,
११/१३ होर्निम्न सर्कल, काला घोडा,
फोर्ट, मुंबई - ४०० ०२३, महाराष्ट्र,
फोन - ०२२ - ६५२५७२९

मजलीस लिगल सेंटर
ए २/४, गोल्डन वॅली,
कलीना, मुंबई - ४०० ०९८
फोन : ०२२ ६६६२३९४ / २७६१२५२
ईमेल : majlislaw@gmail.com

इंडिया सेंटर फॉर ह्युमन राईट ॲण्ड लॉ
चौथ मजला, कॉवड जैन शाळा - ८४
सॅम्युअल स्ट्रीट रोड, मुंबई - ४०० ००९
फोन : ३७९०६९९
ईमेल : huright@vsnl.com

६. राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोग

राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोग (एन एच आर सी)
फरीद कोट हाऊस कॉपरनिकस मार्ग, नवी दिल्ली - ११०००१
फोन : (०११) २३३८ - २५०९ / ९८१०२९८९००
ईमेल : jrlawnhrc@nic.in

राष्ट्रीय महिला आयोग

४, दिन दयाल उपाध्याय मार्ग, नवी दिल्ली - ११०००२
फोन : (०११) २३२३ - ७१७६ ईमेल : ncw@nic.in

राष्ट्रीय बाल अधिकार संरक्षण आयोग

५, मजला चंद्रलोक बिल्डींग,
३६ जनपथ, नवी दिल्ली - ११०००१
फोन : (०११) २३४७ - ८२०० ईमेल : ncpcr.india@gmail.com

महाराष्ट्र बाल संरक्षण आयोग

मंत्रालय मडम कामा रोड, नरीमन पॉइंट, मुंबई - ४०० ०३२

राष्ट्रीय अल्पसंख्यांक आयोग

५ मजला लोक नायक भवन, खान मार्केट, नवी दिल्ली - ११०००३
फोन : (०११) २४६१ - ५५८३ ईमेल : ncm@nin.in

राष्ट्रीय मागासवर्ग आयोग

त्रिकुट १, भिकाजी कामा प्लेस, नवी दिल्ली - ११००६६
फोन : (०११) २६१८ - ३२२७

४. मिडिया

- मुख्य वृत्तपत्रांच्या पत्रकारांना फोन करा
- बेदखलकी आणि तोडफोड ची विस्तृत माहिती बरोबर प्रेस रिलीज करणाऱ्या संगठणासी संपर्क करा
- स्थायिक संघटनांच्या मदतीने पत्रकार परिषद घेणे

काही प्रमुख वृत्तपत्रांचे संपर्क नंबर

इंग्रजी वृत्त पत्र

१. द टाईम्स ऑफ इंडिया, डॉ. डी.एन. रोड, मुंबई - ४०० ००१. फोन ५६३५३६३६ / २२७३३६३६ फॅक्स - २२७३११४४ / २२७३१४०१

२. द हिंदू, कस्तुरी बिल्डींग, ओ-हिंदुस्तान पेट्रोलियम, जमशीदजी टाटा रोड, चर्च गेट, मुंबई - ४०० ०२०
फोन : (०२२) २२०२७५६८ / २२०२१०९९ / २२०२२६९६

३. हिंदुस्थान टाईम्स, डॉ. डी.एन रोड, फोर्ट, मुंबई - ४०० ००१. ओ. छत्रपती शिवाजी टर्मिनल्स, फोन - (०२२) ६६३५३६३६ / ६६३५३५३५

४. इंडियन एक्सप्रेस, एक्सप्रेस टावर नरीमन पॉईंट, मुंबई - ४०००२१. फोन २२०२२६२७ फॅक्स - २२०२२१३९

५. डीएनए, पहिला मजला, ओसीस कॉम्पलक्स, पांडुरंग बुधकर मार्ग, कमला मिल्स कंपाऊंड, लोअर परेल, मुंबई - ४०००१३
फोन - ३९८८८८८८

हिंदी वृत्त पत्र

१. नवभारत टाईम्स, एम आय डी सी क्रॉस रोड ए, दुसरा मजला, फोर्ट, मुंबई
फोन : ०२२ - ३३४८७५२६ / ५६३५३५३५ / २२७३३५३५ फॅक्स २२७३१८८९ / २२७३११४४

२. महाराष्ट्र टाईम्स, टाईम्स ऑफ इंडिया बिल्डींग, डॉ. डी.एन. रोड,
मुंबई - ४०० ००१, फोन ५६३५३६३६ / २२७३३६३६ / २२७३१५४३
फॅक्स - २२७३ ११७५ / २२७३ ११४४

मराठी वृत्त पत्र

१. सकाळ, जैन हाऊस, जेरबाई वाडिया रोड, नियर टाटा हॉस्पिटल, परेल,
मुंबई - ४०० ०१२.
फोन - २४१०४५६९ / २४१५८१०४ फॅक्स - २४१८६९८४

२. दैनिक लोकमत, १८९, 'अ' आनंद कॉम्प्लेक्स, २ मजला, साने गुरुजी मार्ग, आर्थव रोड, महालक्ष्मी. मुंबई - ४०० ०११. फोन - २३००८८५५ / ८८ फॅक्स - २३००८८६०

३. लोकसत्ता, एक्सप्रेस टावर, नरीमन पॉइंट, मुंबई - ४०० ०२१. फोन - २२०२२६२७ / ६७४४०००० फॅक्स - २२८२२१८७ / २२८४६२७७

४. दैनिक पुढारी, पुढारी भवन २३१८, सी वार्ड भाऊसिंगजी रोड, कोल्हापूर - ४१६००२, महाराष्ट्र (भारत) फोन - ०२३१ - ३०५१३०० / २५४३१११/२/३/४ फॅक्स - (०२३१) २५४३१२४/५ Email: news.kop@pudhari.co.in

Website: www.pudhari.com

५. नवाकाळ, प्रेस १३ नवाकाळ पेठ, खाकीलकर रोड, गिरगांव, मुंबई - ४०० ००४

फोन - २३८६०९८७ / २३८४१५२४ फॅक्स २३८७ ४९११ / २३८६ ०९८९

६. सामना, सदगुरु दर्शन, नागू सयाजी वाडी, दैनिक सामना मार्ग, नवी प्रभादेवी, मुंबई - ४०० ०२५, फोन - २४३७०५९१ फॅक्स - २४२२४१८१

टेलिव्हिजन

१. एन.डी.टी. व्ही मुख्य ऑफिस, फोन - ०२२ - ६७७३३९९९

वेबसाईट - www.ndtvimagine.com

१. आजतक फोन - ९१-२२-६६०६३३५३, वेबसाईट : www.aajtak.intoday.in

२. ए.बी.पी. न्यूस फोन - ९१-२२-६६१६०२००, फैक्स - ९१-६६१६०२४३

३. जी न्यूस, फोन - ९१-२२-२४८२७७७७ / २४८२७७७०

फैक्स - ९१-२२-२४९९००७१ / २४९९००६१

वेबसाईट - www.zeenews.com

४. आय.बी.एन. लोकमत (मराठी) फोन - ०२२ - ६६८९९००० / ६६८९९१३७

वेबसाईट : www.ibnlokmat.tv

५. एबीपी माझा मराठी न्यूज - दूरध्वनी क्र. ०२२६६१६०२००

ईमेल : sales.abpnews.in

निष्कर्ष

निवासाचा अधिकार एक मुलभूत अधिकार आहे. जी संविधानाच्या अनुच्छेद १९ (१) (ई) च्या अंतर्गत आवास चा अधिकार किंवा अनुच्छेद २१ च्या अंतर्गत जगण्याचा अधिकाराशी अभिप्रेत आहे.

उपयोगी आवासाचा अधिकार एक असा मानवी अधिकार आहे, जो आंतरराष्ट्रीय व राष्ट्रीय कायद्याद्वारे प्रदान केला आहे. भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयाने पण आपल्या अनेक निर्णयामध्ये 'उपयोगी आवासाच्या अधिकाराला' जगण्याच्या एका विस्ताराच्या रुपामध्ये स्विकार केला आहे.

उत्तर प्रदेश आवास विकास परिषद विरुद्ध फ्रेंडस कॉपरेटीव हाऊसिंग सोसायटी लि. च्या मध्ये झालेल्या एका भांडनामध्ये १९९६[१] मध्ये माननिय सर्वोच्च न्यायालयाने स्पष्ट केले आहे.

ह्या सर्वांच्या शिवाय दिल्लीमध्ये उपयोगी आवासच्या अधिकाराचे वेळोवेळी उलंघन होत आले आहे. जबरदस्तीने बेदखलीमुळे मानवाधिकारांचे व्यापक प्रमाणात उलंघन होत आहे. खासकरुन आवासच्या अधिकारांचा राज्य सरकारला जबरदस्तीने बेदखलीवर रोक लावण्यापेक्षा शहरातील गरीब लोकांच्या करिता स्वस्त घरे बनवले पाहिजे. व स्थलीय उपयोगाची कायदेविषयक वेळ निश्चित करण्याच्या दिशेने काम केले पाहिजे. सामान्य लोकांच्या हिताकरिता व्यापक किंवा आरोग्याला लक्षात घेऊन असामान्य परिस्थितीमध्ये ज्या ठिकाणी कोठे ही जबरदस्तीने बेदखलकी करने गरजेचे आहे. त्या ठिकाणी आंतरराष्ट्रीय मानवाधिकार मापदंड (मानको) किंवा दिशा-निर्देशाचे पालन अत्यंत आवश्यक झाले पाहिजे. हे राज्य सरकार आणि केंद्र सरकारची कायदेविषयक जबाबदारी आहे कि, सर्व भारतीय रहिवाशांच्या करिता उपयोगी आवासच्या मानवाधिकाराना पुर्ण करने किंवा त्यांचा आदर आणि संरक्षण करणे.

आशा केली जाते कि, ही पुस्तिका अशा सर्व लोकांकरिता उपयोगी पडू शकेल. ज्यांना त्यांच्या आवासामधून जबरदस्तीने बेदखल केले गेले आहे. किंवा ते पुढे येणाऱ्या दिवसांमध्ये आवासामधून बेदखल होण्याच्या भितीने जीवन जगत आहेत. आणि बेदखल केले जाऊ शकतात अशा धमक्यांचा देखील सामना करत आहेत. ह्याच्या बरोबरच ही पुस्तिका आपल्या अधिकारांना ओळखण्यासाठी मदत, वचन पुर्ती प्राप्त करण्यासाठी राज्याच्या जबाबदारीला ओळखण्यास आणि न्यास प्राप्त करण्याच्या दिशेने जी शक्य असेल ती माहिती किंवा अडचणी येऊ शकतात. त्यांमध्ये मदत येऊ शकतात.

---

१. (१९९६) एआईआर ११४   १९९५ एससीसी

प्रत्येक महिला, पुरुष तरुण व लहान मुलांना एक सुरक्षित घर प्राप्त करण्यासाठी आणि त्याला राखून ठेवण्याचा अधिकार प्राप्त असतो. कारण कि ते आपल्या समुदायामध्ये शांती आणि आदर (सन्मानपूर्वक) जीवन जगू शकतील.

- संयुक्त राष्ट्राचे विशेष प्रतिवेदक

कोणत्याही सभ्य समाजात पूर्णरुपात 'जगण्याचा अधिकाराच्या' अंतर्गत जेवण, पाणी, सुखी पर्यावरण, शिक्षण, आरोग्य, सुरक्षा आणि निवासाचा अधिकार समाविष्ट आहे. हे सर्व कोणत्याही सभ्य समाजात मान्य मुलभूत मानवाधिकार आहेत. सर्व प्रकारचे नागरिक, राजकीय, सामाजिक व सांस्कृतिक अधिकार - मानवाधिकाराचे सार्वभौमिक घोषणा पत्रामध्ये व संमेलनामध्ये प्रतिस्थापित आहे. अन्यथा भारतीय संविधानाच्या अंतर्गत ह्या सर्व मुलभूत अधिकारा शिवाय जगण्याचा अधिकारावर अंमल नाही होऊ शकणार.

- भारताचे सर्वोच्च न्यायालय.

उपयोगी आवासचा अधिकार एक असा मानवी अधिकार आहे. जो राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय कायद्याद्वारे प्रदान केला गेला आहे. भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयाने पण आपल्या अनेक निर्णयामध्ये उपयोगी आवासाच्या अधिकाराला जगण्याच्या अधिकाराच्या एका विस्तार रुपात स्वीकार केला आहे.

ह्या सर्वांच्या व्यतिरिक्त दिल्ली मध्ये उपयोगी आवासाचे वेळो - वेळी उलंघन होत आले आहे. जबरदस्तीने बेदखलकीमुळे मानवाधिकाराचे व्यापक प्रमाणावर उलंघन होत आहे. खासकरुन आवासच्या अधिकाराचा राज्य सरकारला जबरदस्तीने बेदखलीवर कायद्याने रोकण्याशिवाय शहरातील गरीब लोकांच्या करिता कमी पैशात मिळणारी घरे बनवली पाहिजे. व स्थलीय उपयोगाची कायदेविषयक आवधिकता निश्चित करण्याच्या दिशेने काम केले पाहिजे. सामान्य लोकांचे व्यापक हित किंवा आरोग्यासमोर ठेऊन असामान्य परिस्थितीमध्ये जिथे कोठे ही जबरदस्तीने बेदखलकी करने गरजेचे आहे. त्या ठिकाणी आंतरराष्ट्रीय मानवाधिकाराचे मापदंड किंवा दिशा - निर्देशाचे पालन करने अत्यंत गरजेचे आहे. हे राज्य सरकार आणि केंद्र सरकारची कायदेविषय जबाबदारी आहे, कि ते सर्व भारतीय रहिवाशांना उपयोगी आवासाच्या मानवाधिकाराना पूर्ण करने, किंवा त्यांचा सन्मान (आदर) व संरक्षण करायला पाहिजे.

आशा केली जाते कि ही पुस्तिका अशा सर्व लोकांच्या करिता उपयोगी पडेल. ज्यांना आवासामधून जबरदस्तीने बेदखल केले गेले आहे. किंवा ते सर्व पुढील येणाऱ्या काळामध्ये आपल्या आवासामधून बेदखल केले जाऊ शकणार आहेत किंवा ह्या भीतीमध्ये आपले जीवन जगत आहेत. आणि बेदखलीच्या धमकिंचा सामना करत आहेत. ह्याच्या बरोबर ही पुस्तिका आपल्या अधिकारांना ओळखण्याकरिता, मदती, वचनपुर्ती प्राप्त करण्यासाठी राज्याची जबाबदारी काय आहे. आणि न्याय मिळवण्याकरिता जी योग्य माहिती किंवा गतिविधिया होऊ शकते, या करिता मदत होईल.

आवास आणि भूमी अधिकार संगठन

(हाउसिंग एंड लैंड राईटस नेटवर्क)

जी - १८ /१ निजामुद्दीन वेस्ट,
लोअर ग्राऊंड फ्लोर, नवी दिल्ली - ११००१३
www.hic-sarp .org/info@hic-sarp.org

आणि

CRH

हक्क समिती (CRH) मुंबई बांद्रा (पूर्व)
बिस्मिल्हा बिल्डींग, 'सी' विंग, दुसरा मजला, रुम नंबर - १३
अहमद जकारिया नगर, बेहरामपाडा, मुंबई - ४०० ०५१
ईमेल - crh.udaan@gmail.com